

Participácia v prostredí školy ako nástroj výchovy k demokratickému občianstvu

Aktuálny stav a výzvy do budúcnosti

Analytický, koncepčný a hodnotiaci dokument

Prijímateľ:	Nadácia otvorenej spoločnosti, Bratislava / Open Society Foundation / NOS - OSF
Názov projektu:	Tvorba mechanizmov participácie detí a mládeže na rozhodovacích procesoch školy a tvorbe verejných politík mládeže
Kód projektu ITMS2014+:	314011L993
Číslo a názov aktivity	A2 - Vytvorenie funkčnej metodologickej bázy pre participáciu mládeže v prostredí školy – Rezortné procesy, systémy a politiky
Autor/ka:	Kolektív autorov a autoriek (viď tiráž)

„Kde je viac ľudí, tam je úspech.“

Homér

Participácia v prostredí školy ako nástroj výchovy k demokratickému občianstvu
Aktuálny stav a výzvy do budúcnosti

© Inštitút pre aktívne občianstvo, o.z., 2020

Vyšehradská 16, 851 06 Bratislava
+ 421 949 183 693
info@ipao.sk
www.ipao.sk

Autorský kolektív (v abecednom poradí): *Michaela Beck-Lehrhauptová, Katarína Čavojská, Juraj Droppa, Vlasta Dúbravová, Jana Feherpataky Kuzmová, Dávid Králik, Dušan Ondrušek, Dáša Vargová*

Grafická úprava: *Michaela Beck-Lehrhauptová*

Jazyková korektúra: *Jana Feherpataky Kuzmová*

Tento projekt je podporený z Európskeho sociálneho fondu.

Predslov

Hlavným zámerom projektu s názvom „*Tvorba mechanizmov participácie detí a mládeže na rozhodovacích procesoch školy a tvorbe verejných politík mládeže*“ (ďalej aj ako „projekt“) je zlepšiť verejné politiky prostredníctvom posilnenia participácie detí a mladých ľudí na úrovni školy, regiónu i celej krajiny. V spolupráci s partnermi, Nadáciou otvorenej spoločnosti-Open Society Foundation a Radou mládeže Slovenska, sme sa preto rozhodli upriamiť našu pozornosť na možnosti, nástroje a príležitosti na všetkých úrovniach správy vecí verejných so zreteľom na participáciu detí a mládeže. Tento konštruktívny zámer je inšpirovaný a ovplyvnený viacerými spoločenskými faktormi.

Kľúčovým momentom sú zásadné demokratizačné zmeny (sociálno-spoločenské, politické, ekonomické, legislatívne, hodnotové a ďalšie), ktorými naša občianska spoločnosť prechádza za uplynulých 30 rokov od Nežnej revolúcie až po dnešok, a to s výhľadom do budúcnosti, kde sa na jednej strane črtajú nové možnosti vyplývajúce z európskeho ukotvenia, medzinárodných spoluprác i domáceho ľudského kapitálu, na druhej však vidíme i ohrozenia v podobe pravicovo-extrémistických síl, dezinformácií, pokrívajúcej kvality a dostupnosti vzdelávania či absentujúcej spolupráce a komunikácie medzi jednotlivými úrovňami riadenia občianskych priestorov a ich aktérmi.

Rýchlo sa meniacej spoločnosti pripisujeme viacero prívlastkov – znalostná spoločnosť alebo aj unavená spoločnosť, ktorú charakterizuje znížená politická participácia občanov. Sociálno-ekonomické procesy sa neustále zrýchľujú, sú nevypočítateľné a prinášajú so sebou individuálne riziká poháňané tlakom úspechu a konzumu, zbavujú spoločnosť tradičných hodnôt. Postmoderná doba, hodnotová dezorientácia, stres, neistota, hľadanie samého seba či strácanie sa v šedivom, priemernom dave sú problémy, ktoré sa týkajú všetkých občanov, najmä mladých ľudí. Pripraviť ich pre život v neustále sa meniacich podmienkach je proces zložitý, ale vysoko aktuálny. Akú úlohu zohráva výchova mladých ľudí k občianstvu v takejto spoločnosti? Závisí obsah, formy a prvky výchovy od existujúcich vzdelávacích inštitúcií ako je rodina a škola? Odráža výchova k občianstvu charakter spoločnosti, v ktorej je upevňovaný silný štát alebo demokratické princípy občianskej spoločnosti? Východiskom pre pochopenie fenoménu občianstva a občana je vzťah človeka a štátu. Nízke občianske vedomie, právne vedomie, ekonomická negramotnosť a slabá participácia občana na správe vecí verejných môžu vyhovovať tým, ktorí sú nositeľmi moci. Čím je silnejší štát, tým priemernejšie je občianske vzdelanie jeho členov. Občania sú nevzdelaní, ľahšie manipulovateľní, chýbajú im relevantné vedomosti, argumenty a zručnosti tvoriace predpoklady pre ich participáciu a rozhodovanie vo veciach, ktoré sa ich týkajú. Občianska spoločnosť, založená na uplatňovaní demokratických princípov riadenia spoločnosti a rešpektovaní ľudských práv a práv dieťaťa, naopak, vytvára širší priestor pre slobodnejšiu tvorbu obsahu občianskeho

vzdelávania. Umožňuje školám realizovať výchovu k občianskej participácii podľa vlastných predstáv a demokratizačných potrieb školy, regiónu, spoločnosti.

Ďalším ovplyvňujúcim faktorom je princíp presadzovaný prostredníctvom medzinárodného dokumentu Organizácie spojených národov (ďalej „OSN“), Dohovoru o právach dieťaťa, ktorý v jeho článku 3 zdôrazňuje a zaväzuje členské štáty (a teda aj Slovenskú republiku) konať v najlepšom záujme dieťaťa. Ide o riadiaci princíp, ktorý zásadným spôsobom mení filozofiu a prístup k otázkam týkajúcich sa práv detí. Text poukazuje na nutnosť všímať si v prvom rade záujmy detí, žiakov. Neohraničuje sa však iba na činnosti súvisiace priamo s deťmi (rodina, škola, rozhodnutia súdu o zverení detí do opatery v náhradnej rodine, vzdelanie, detská práca či zdravotná starostlivosť), ale dotýka sa všetkých činností, ktoré môžu priamo alebo nepriamo vplývať na kvalitu života dieťaťa (napríklad rozpočtová politika štátu, školská politika štátu, zamestnanecká politika štátu a pod.). Princíp Dohovoru o právach dieťaťa (obsiahnutý v článku 5) „byť dieťaťu nápomocní pri orientácii a výkone jeho práv“ zdôrazňuje, že rodičia, alebo iné osoby právne zodpovedné za dieťa (teda aj učitelia), majú byť dieťaťu nápomocní pri oboznamovaní sa s jeho právami, pri orientácii sa v nich, pri aktívnom výkone svojich práv a práv iných ľudí spôsobom, ktorý je v súlade s jeho vekom a rozvíjajúcimi sa schopnosťami.

Čo však môžeme *my všetci*, štát, škola či učitelia, urobiť v najlepšom záujme žiaka ako dieťaťa a ako môžeme byť nápomocní v jeho orientácii a pri výkone jeho občianskych práv? To je základná otázka, ktorá je ambíciou i obsahom predkladaného analytického dokumentu i celého projektu, v rámci ktorého je dokument pripravený.

Keď pritom hovoríme o žiakovi, máme na mysli žiaka aj žiačku, keď hovoríme o učiteľovi, myslíme na učiteľov i učiteľky. Rovnako koordinátorov aj koordinátorky žiackych školských rád súhrnne nazývame koordinátormi a pod. Rodová rovnosť aj rovnosť príležitostí vo všetkých ich podobách sú naším najhlbším presvedčením, pre účely dokumentu však iba pre jednoduchosť používame spoločné zaužívané oslovenie.

Obsah

Predslov	2
Zoznam obrázkov a grafov	5
Načo nám je participácia?	6
Čo je participácia?	9
Participácia ako zapojenie verejnosti do rozhodovania	10
Participácia ako koncept	11
Participácia v školskom prostredí	13
Prekážky brániace participácii.....	15
Hlavné prekážky brániace participácii detí a mládeže	16
Prečo je participácia v škole dôležitá?	17
Participácia v škole	18
Celospoločenský presah školskej participácie	19
Vízia školskej participácie	21
Zapojenie žiakov ako dlhodobá vízia	21
Ciele (nielen) žiackej školskej rady	22
Aktuálny legislatívno-metodický rámec.....	24
Legislatívne východiská	24
Metodické východiská.....	27
Aktuálny stav v Európe a na Slovensku	30
Slovensko v Európe	30
Zistenia zo slovenských škôl	31
Aktéri školskej participácie	39
Namiesto záveru: ako ďalej, žiacka participácia?	42
Zoznam použitej literatúry	43

Zoznam obrázkov a grafov

Obr. č. 1: Rebrík participácie	10
Obr. č. 2: Schéma posúdenia participácie	12
Obr. č. 3: Rebrík školskej participácie	13
Graf č. 1: Zapájanie do mimoškolských aktivít	31
Graf č. 2: Hodnotenie dôležitosti fungovania žiackej školskej rady	32
Graf č. 3: Znalosť činnosti žiackej školskej rady	32
Graf č. 4: Zapájanie do participatívnych aktivít	33
Graf č. 5: Aktivity, ktoré organizovala ŽŠR v uplynulom školskom roku	34
Graf č. 6: Hodnotenie zmien v činnosti ŽŠR	35
Graf č. 7: Zaznamenané zmeny v činnosti ŽŠR	36

Načo nám je participácia?

Cieľom občianskeho vzdelávania vo všeobecnosti je rozvíjať kľúčové kompetencie žiaka tak, aby prispievali k jeho občianskemu, politickému a morálnemu dozretiu, k jeho schopnosti aktívne a zodpovedne sa podieľať a zúčastňovať na verejnom živote.

Výchova k občianstvu formuje u žiaka nenahraditeľné vlastnosti **zodpovedného a sebavedomého občana, ktorý kriticky myslí a je ochotný pozitívne participovať na občianskom živote**. Schopnosti, vedomosti, zručnosti, cnosti a postoje vzdelaného človeka 21. storočia musí mať na to, aby sa mohol nielen začleniť do určitého spoločenstva (rodinného, etnického, národného, štátneho...), aby bol pokladaný za jeho právoplatného člena, ale hlavne, aby bol schopný *aktívne* participovať na zložitých sociálno-spoločenských procesoch.

Podľa E. Mistríka (2001) je „*občanom jednotlivca, ktorý má určité poznanie o svojich vzťahoch k spoločenstvu, má schopnosti a zručnosti pre svoje aktivity a určitým spôsobom koná v spoločenstve. Je to teda človek, ktorý vie, chce a dokáže*“ (s.18). Potrebu formovať aktívneho občana deklaruje aj medzinárodný Dohovor o právach dieťaťa z dielne OSN (1989) v článku 12 slovami, podľa ktorých „*deti majú právo vyjadriť slobodne svoj názor, ako aj právo na to, aby boli vypočuté a ich názory boli brané do úvahy v záležitostiach, ktoré sa ich dotýkajú*“.

Z prieskumu Rady mládeže Slovenska vyplývajú alarmujúce zistenia, že až 82% mladých ľudí súhlasí s výrokom „politici sa o nás nezaujímajú“, **cítia sa byť vylúčení a necítia podporu ani záujem** zo strany štátu a ďalších politických aktérov. Nemôžeme preto zostať ľahostajní a nehľadať spôsoby, ako zmeniť spoločenskú klímu, ktorá vytvorí priestor pre aktívnu angažovanosť detí a mládeže vo veciach verejných (2019).

Príprava žiakov pre praktický život v občianskej spoločnosti už dávnejšie predpokladala reformu školstva, **transformáciu obsahu, foriem a metód vzdelávania**. Trendom demokratizačných a reformných snáh v oblasti vzdelávania je **decentralizácia** rozhodovacích kompetencií štátu a posilnenie rozhodovacích právomocí škôl. To neznamená, že štát nemá participovať na formovaní občana, občana „kompetentného“, t.j. vzdelaného, kriticky a komplexne mysliaceho v súvislostiach a v kontexte, cítiaceho, orientujúceho sa v právach, povinnostiach a spoluzodpovednosti za ich dodržiavanie, angažujúceho sa, zodpovedne konajúceho, pripraveného participovať na formovaní občianskej spoločnosti. Naopak, má urobiť všetko preto, aby slobodné prostredie školy a jej demokratický duch predstavovali prirodzený široký potenciál pre realizáciu práva detí na účasť a participáciu. Dieťa sa v takto priaznivo naklonenom prostredí mení z pasívneho pozorovateľa zmien v jeho živote na angažovaného a aktívne sa podieľajúceho na rozhodovaní vo všetkých oblastiach jeho života (doma, v škole, v regióne, v spoločnosti atď.). Participácia a spoluúčasť detí a mládeže na chode školy, t.j. najmä, ale nielen,

6

angažovanosť v žiackych školských radách (ďalej aj „ŽŠR“), študentských a mládežníckych parlamentoch, radách na úrovni obcí a miest, ako aj samotná osobnosť učiteľa-koordinátora ŽŠR, sú významnými nástrojmi výchovy k aktívnemu občianstvu, ktoré posilňujú demokratickú kultúru triedy, školy, obce či regiónu, a tým celej spoločnosti. Z uskutočneného výskumu Rady mládeže Slovenska (ibid., 2019) vyplynulo viacero zistení. Pozitívom je vysoká miera zapojenia žiakov (až 79% respondentov) do mimovyučovacích aktivít. Z nich každý desiaty je zapojený do aktivít ŽŠR. Relatívne veľa príležitostí majú žiaci pri navrhovaní otvorenia nových krúžkov alebo pri vydávaní školského časopisu. Ale, čo sa týka participatívnej spolupráce a príležitostí, mnohé z nich hodnotili respondenti ako nedostupné, resp. málo dostupné (napr. participovať na rozhodovaní o financiách na škole, možnosti vplyvu pri výbere voliteľných predmetov, možnosti hodnotiť učiteľa a i.) (ibid., 2019).

Projekt, najmä v časti zameranej na školstvo, i predkladaný dokument reagujú na otázky, ktoré si vytýčili vo vyššom záujme, t.j. **aby bolo hlas detí a mladých ľudí (viac počuť)**. Venujú sa zlepšeniu fungovania žiackych školských rád na základných (ďalej aj „ZŠ“) a stredných (ďalej aj „SŠ“) školách (resp. spoločne „školy“), hľadaniu ciest pre vytváranie demokratickej a otvorenej klímy na školách, podpore a šíreniu príkladov dobrej praxe školy a mimoškolských aktivít, skvalitňovaniu spolurozhodovacích kompetencií detí a mladých ľudí o veciach, ktoré sa ich týkajú, komunikácii a participácii na samosprávnej a celospoločenskej úrovni, podpore a osvete v oblasti výchovy a vzdelávania jednotlivých aktérov participácie (najmä koordinátorov ŽŠR), ale i inovatívnym formám pomoci, ktorú potrebujú na dosiahnutie spoločného cieľa.

Predkladané myšlienky treba chápať v činnostnom, priebehovom čase, ako niečo permanentne živé, neukončené – ako **otvorený proces**.

Uvedieme niekoľko dlhodobých výziev v oblasti vzdelávania, ktoré môžu školy, samosprávy, obce či štát uplatniť pri realizácii cieľov aktuálne pripravovaných, prebiehajúcich alebo budúcich projektov. Ide predovšetkým o tieto dlhodobé otázky:

1. V súvislosti s celonárodným projektom tzv. *Systémového modelu tvorby kurikulárnych dokumentov vrátane procesu ich periodickej inovácie*, ktorý vypracovalo Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR (ďalej „MŠVVŠ SR“) spolu so Štátnym pedagogickým ústavom (ďalej „ŠPÚ“) a Štátnym inštitútom odborného vzdelávania (ďalej „ŠIOV“), prehodnotiť Štátny vzdelávací program (ďalej aj „ŠVP“) a vzdelávacie štandardy (ďalej aj „VŠ“) v predmetoch vzdelávacích oblastí (ďalej aj „VO“) Človek a spoločnosť a Človek a hodnoty, ako aj v prierezovej téme (ďalej aj „PT“) Osobnostný a sociálny rozvoj, implementovať do obsahového a výkonového štandardu témy participácie a osobnej angažovanosti, ktoré rozvíjajú občiansky potenciál aktívneho občana.

2. Tvorba školských vzdelávacích programov zameraných na **posilnenie občianskeho vzdelávania** s dôrazom na participatívnu a spolurozhodovaciu kompetenciu žiakov školy. Školskými vzdelávacími programami sa totiž školy vzájomne odlišujú a kvalitnou prípravou žiakov pre zložitý život občana oslovujú rodičov a ich detí pri výbere školy.
3. Spoluúčasť všetkých aktérov (riaditelia škôl, učitelia, žiaci, rodičia, príp. starí rodičia, nepedagogickí zamestnanci škôl, samosprávy obcí a mestských častí, VÚC) na podpore utvárania demokratickej a otvorenej klímy školy a celej spoločnosti.
4. Premeniť žiacke školské rady z **formálne fungujúcich mechanizmov pre vylepšenie štatistiky** na **aktívny priestor** realizácie detí a mladých ľudí s reálnou možnosťou (nie však povinnosťou) participovať a spolurozhodovať o veciach verejných, resp. školských. Výskum Rady mládeže Slovenska (ibid.) dospel k zisteniu, že nevyjasnené postavenie žiackej školskej rady a jej kompetencií nie sú priamo úmerné participatívnym aktivitám žiakov na škole, resp. angažovanosť a aktivity žiakov nesúvisia s ich zapojením do činnosti žiackej školskej rady.
5. Podporiť koordinátorov žiackych školských rád a všetkých aktérov školy v ich snahe meniť a vytvárať prostredie naklonené uplatňovaniu najlepších záujmov dieťaťa, najmä článku 12 Dohovoru o právach dieťaťa – vzdelávanie, metodiky, námety a inšpirácie. Najudržateľnejším modelom, ako vytvárať funkčné a tvorivé prostredie podporujúce participáciu na všetkých úrovniach, je spolupráca tzv. iniciatív zdola so systémovými podpornými prvkami.

Kľúč k úspechu spočíva v **osobnosti každého pedagóga**. Deti a mladí ľudia sú prirodzene zvedavé a aktívne bytosti. Vhodne nastavenou formou podpory a spoluprácou s dôležitými dospelými **dokážu meniť svet k lepšiemu** – ten svoj, ale aj náš spoločný.

Čo je participácia?

Občiansku participáciu možno vo všeobecnosti definovať ako **aktívnu účasť jednotlivcov** na riešení spoločenských problémov a na spravovaní verejných záležitostí – v rámci lokálnej komunity, konkrétnej spoločenskej organizácie, etnického či národného spoločenstva alebo globálnej komunity. Podľa Z. Bútorovej a O. Gyarfášovej (2010) je občianska participácia prejavom aktívneho občianstva. Znamená „*angažovanosť jednotlivca vo verejnej sfére*“ (s. 450), kde jednotlivec realizuje svoj občiansky potenciál, „*uplatňuje ho v praxi svojho občianskeho sebauskutočňovania*“ (Roško, 2000, s. 335, *ibid.*, s. 450). Niektoré definície skôr vyzdvihujú chápanie participácie ako princípu a ako procesných postupov vo verejnom živote. Napríklad, Plichtová a Šestáková (2018) vychádzajú z definície tímu Schroetera (2016), kde participácia predstavuje „*súbor procesov, ktoré zahŕňajú zástupcov rozličných sociálnych skupín organizovaných treťou stranou, s cieľom iniciovať diskurz a kooperatívny konzultačný proces, zameraný na prijatie kolektívne záväzných rozhodnutí*“ (s. 2).

Všeobecne sa občianska participácia považuje za jednu zo základných demokratických hodnôt. Popredný politický sociológ Larry Diamond (1999) pokladá právo občanov na participáciu za **jednu zo štyroch ústredných demokratických hodnôt**, t.j. politické slobody, rovnosť pred zákonom, rovnosť práv pre ženy a občianska participácia. Participáciu preto možno vnímať ako akt alebo stav účasti alebo spoločného zdieľania s ostatnými, ako vzájomnú obojsmernú otvorenú komunikáciu. Participácia je stav spojený s väčším celkom, proces, počas ktorého sú jednotlivci, skupiny a organizácie informované, zapájajú sa do diskusie a majú možnosť aktívne zapájať do projektu alebo programu činnosti, ktorá sa týka ich všetkých.

Súčasne treba upozorniť na to, že čo najširšia participácia, bez uplatňovania ostatných aspektov silných demokratických inštitúcií a demokratickej kultúry, nemusí byť vždy ku prospechu spoločnosti. Bútorová a Gyarfášová (2010) upozorňujú, že samotná občianska participácia sa môže stať za určitých okolností problémom. Napríklad, ak „*sa odohráva v priestore „zlej“ či „neslušnej“ (uncivil) občianskej spoločnosti prostredníctvom aktivít s nedemokratickým hodnotovým pozadím a motiváciou. Môže byť však problematická aj v špecifických situáciách, napríklad keď aktívni občania bránia realizácii nevyhnutných nepopulárnych politických rozhodnutí či implementácii konkrétnych verejných politík*“ (s. 452).

Pojem participácia môže byť mätúci, keďže v literatúre sa ním zvyknú označovať javy, ktoré sú rôzne chápané a odlišujú sa rozsahom označovaného javu - či už hovoria o mikroúrovni, úrovni inštitúcií alebo komunít až po úroveň označovania javov alebo prístupov v komplexnom rámci. Niekedy sa tak s pojmom participácie zamieňa jednotlivý akt, príp. stav účasti na procese. Niektorí autori využívajú tento pojem menej adekvátne,

napr. keď chcú zdôrazniť vzájomnosť, interakciu, prepojenosť konania viacerých subjektov, takže ho používajú na opis spoločného zdieľania s ostatnými (účasť v emočnom spoločnom prežívaní radostí alebo trápenia druhých).

Participácia označuje tiež situácie v diskusných či rozhodovacích procesoch, pokiaľ dochádza k informovaniu účastníkov procesov, k deliberácii, aktívnemu zapojeniu účastníkov do fungovania v programoch alebo činnosti inštitúcií a iniciatív. Je potrebné rozlišovať, čo majú na mysli autori, ktorí používajú tento pojem a či pod ním nerozumejú skôr podoby zapájania, teda formy vťahovania ľudí do spolurozhodovania, ktoré sa môžu prejavovať v rámci rôznych podôb a činností, napr. v súvislosti s týmito činnosťami: štruktúrovaný dialóg v príprave a realizácii činnosti v škole a v mimoškolskom kontexte, projekty neformálneho vzdelávania, fungovanie žiackej školskej rady, simulované voľby na škole, detský ombudsman, vnútorný školský poriadok a pod.

Participácia ako zapojenie verejnosti do rozhodovania

V prípade participácie ako miery zapojenia verejnosti do rozhodovania sa hovorí o troch úrovniach intenzity participácie:

1. *Informovaná účasť verejnosti*, kedy účastníci dostávajú informácie o plánoch, procesných krokoch a prijatých rozhodnutiach. Na realizáciu a rozhodnutia však nemajú žiaden vplyv. Komunikácia je len jednosmerná, a to od plánovacích alebo rozhodovacích orgánov voči verejnosti.

2. *Konzultatívna účasť verejnosti*, kedy môžu účastníci poskytnúť svoje pripomienky k predloženej otázke alebo návrhu. Môžu dokonca ovplyvniť rozhodnutie, aj keď rozsah ich vplyvu sa môže líšiť. Komunikácia je obojsmerná – od plánovacieho alebo rozhodovacieho orgánu až po verejnosť a späť, prípadne aj opakovane. Komentáre môžu byť preto v počiatočnej fáze procesu účasti, napríklad prostredníctvom rozhovorov. Neskôr prebiehajú kontinuálne dialógy s vybranými cieľovými skupinami za účelom výmeny informácií.

3. *Kooperatívna účasť verejnosti*, kedy majú účastníci možnosť sa vyjadriť k rozhodnutiam, napríklad prostredníctvom okrúhlych stolov, mediácie alebo dialógu so zainteresovanými stranami. Miera vplyvu je vysoká a môže zahŕňať aj spoločné rozhodovanie s rozhodovacími orgánmi. Plánovacie alebo rozhodovacie orgány a verejnosť spolu pritom intenzívne komunikujú.

Participácia ako koncept

Participácia sa málokedy analyzuje a využíva samostatne ako nezávislý prístup, vo väčšine prípadov sa dáva do súvislosti s inými podobnými prístupmi a myšlienkovými východiskami, najmä:

- Participácia ako **splnomocnenie** (angl. *Empowerment*),
- Participácia ako **angažovanie** (angl. *Engagement*),
- Participácia ako **zapojenie** (angl. *Involvement*),
- Participácia ako **inklúzia** (angl. *Inclusion*).

Od 60-tych rokov 20. storočia sa viacero autorov snaží vyjadriť mieru participácie prostredníctvom hierarchických modelov, ktoré reflektujú mieru zapojenia sa účastníkov (občanov) do rozhodovacích procesov a diskusií o verejných politikách. Jednotlivé úrovne predstavujú škálu participácie, symbolicky vyjadrenú v podobe stupňov na rebríku.

Rebrík participácie

Arnstein (1969) priniesla predstavu rebríka participácie s 8 úrovňami (s. 217). Prvé dve priečky rebríka označujú minimálne až žiadne zapojenie užívateľov do rozhodovania.

Manipulácia spočíva v organizovaní komisií či poradných orgánov, v ktorých je rolu účastníkov svojou účasťou len legitimizovať oficiálne zámery. **Terapiu** chápe situácie, kedy občania predkladajú verejne svoje osobné skúsenosti a zážitky s fungovaním, ich iniciatíva je chápaná ako priestor pre poskytnutie pomoci a poradenstva (ibid.).

Ďalšie tri priečky považuje Arnsteinová za tzv. tokenizmus. Tokenistický prístup k nerovnosti je založený na boji „na oko“, bez hlbšieho záväzku k rovnosti a bez reálnej šance na zmenu. Môže ísť o dobrovoľný tokenizmus, ktorého hlavným zámerom je vzbudiť dojem boja za rovnosť, ale zároveň v realite nič nemeniť; alebo o náhodný tokenizmus, ktorý nevzniká zámerne, ale je výsledkom nedostatočného pochopenia problému a nevedie k žiadanej zmene. Tokenizmus sa môže prejavovať používaním tých „správnych

Obr. č. 1: Rebrík participácie (zdroj: ibid.)

slov“ bez následných činov, namiesto zmien školiť ľudí o nediskriminácii, a súčasne konať v súlade so stereotypmi (ibid.).

Informovanie ľudí o ich právach, zodpovednosti a príležitostiach je síce veľmi dôležité, no nevedie automaticky k ich zapojeniu do rozhodovania. Rovnako to platí pre **konzultovanie**, ktoré umožňuje užívateľovi služby vyjadriť svoj názor, no nezaručuje jeho rešpektovanie. **Zapojenie** do procesu rozhodovania sa môže stať tokenizmom, ak sa, namiesto reálneho rešpektovania rozhodnutí, užívatelia stávajú len „mechanickými zdvíhačmi rúk“, ktorí sa vyjadrujú len k nepodstatným otázkam (ibid.).

Podľa Arnsteinovej existujú tri typy skutočnej participácie. Prvým typom je partnerstvo. Pre **partnerstvo** pri rozhodovaní je podľa nej dôležité, aby mali občania potenciál k sebaorganizovaniu a aby k vyjednávaniu využívali nimi vybraného zástupcu s mandátom. Aby medzi partnermi dialógu (napríklad v škole) mohlo vzniknúť partnerstvo, museli by najprv jeden druhého vnímať ako rovnocenného partnera. Druhým typom naozajstnej participácie je **delegovanie právomocí**. Opäť na príklade občianskej spoločnosti ľahko predstaviteľné vo forme poradných orgánov, komisií či výborov. Najvyššou formou participácie je **občianska kontrola**, ktorá predpokladá taký rozsah vplyvu (moci), ktorý občanom garantuje aj reálnu možnosť spravovať, riadiť, meniť programy alebo inštitúcie, a to nielen „zvonka“, ale i „zvnútra“ ako ich súčasť (ibid.).

Deti a mládež potrebujú byť zapájaní do zmysluplných projektov spoločne s dospelými. Je nerealistické očakávať, že neskúsené a málo zrelé deti sa okamžite stanú zodpovednými, zapájajúcimi sa občanmi bez toho, aby s tým mali nejakú skúsenosť, a tým presvedčenie, že zapájanie sa do vecí verejných má zmysel a prinesie želanú zmenu, a tak niesli zodpovednosť k tomu patriacu. Porozumenie demokratickej participácie, sebavedomie a kompetencie k participácii môžu dospievajúci získať len postupne, vďaka participatívnej praxi a participatívnej klíme na škole či v sociálnom prostredí. Môžu tak „na vlastnej koži“ zažiť participáciu a nielen získať o nej abstraktnú informáciu vo vyučovaní.

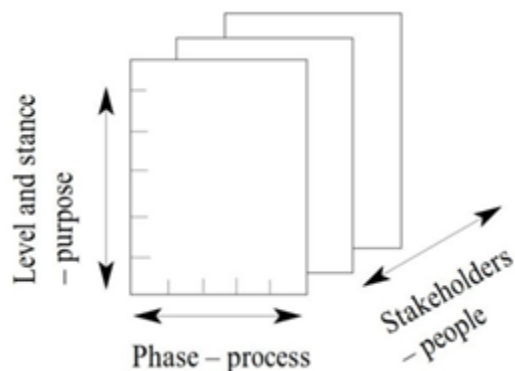
Iné modely

Rocha (1997) redukuje počet priečok v hierarchickej schéme úrovni participácie na 5 a vytvára kontinuum, od atomistického zapojenia jednotlivca, cez sprostredkované zapojenie až po komunitné zapojenie (s politickými dôsledkami).

Wiedemann a Femers (1993) sa zameriavajú na odlišné úrovne zapojenia verejnosti, od úrovni, kedy má verejnosť právo vedieť, cez právo protestovať voči verejnému rozhodnutiu, právo formulovať záujmy a nastoľovať verejnú agendu, až po právo podieľať sa na finálnom rozhodnutí vo verejnej sfére.

David Wilcox (1994) ponúka užitočnú schému pre posudzovanie participatívnych krokov v prístupe k ľuďom a inštitúciám. Hovorí, že participáciu môžeme posudzovať podľa:

- úrovne a pozície účastníkov,
- dosiahnutej fázy participatívneho procesu (iniciácia, príprava, participácia, pokračovanie),
- a aktérov, ktorých sa participácia týka (s. 8).

Obr. č. 2: Schéma posúdenia participácie (zdroj: ibid.)

Participácia v školskom prostredí

Pre participáciu nestačí len vytvoriť legislatívne a inštitucionálne predpoklady, napr. zriadiť žiacku školskú radu, kde sa deti môžu „hrať na demokraciu“. Základné atribúty demokracie – *možnosť voľby* a *dialóg*, musia byť dennodennou súčasťou školy na každej úrovni a vo všetkých jej činnostiach a aktivitách vrátane vyučovania. Inak môžu deti nadobudnúť poznanok, že je to len cvičná DEMO–kracia či teoretický koncept, ktorý pramálo súvisí s každodennou realitou okolo nich.

Záujem o participáciu na školách má aj praktické dôvody. Jedna z teórií poukazuje na to, že znižujúci sa rešpekt voči autoritám (aj v škole) a pasivita žiakov môže viesť k problémom s napíňaním akademických výsledkov. Povinná školská dochádzka sama o sebe nie je pre žiakov dostatočnou motiváciou, a preto je potrebné rozvíjať pozitívny vzťah žiakov k vzdelávaciemu procesu aj ďalšími spôsobmi (Fredricks et al., 2004).

Fredricks, Blumenfeld a Paris (2004) poukazujú na 3 rôzne vetvy možností žiakov zapájať sa do procesu v škole:

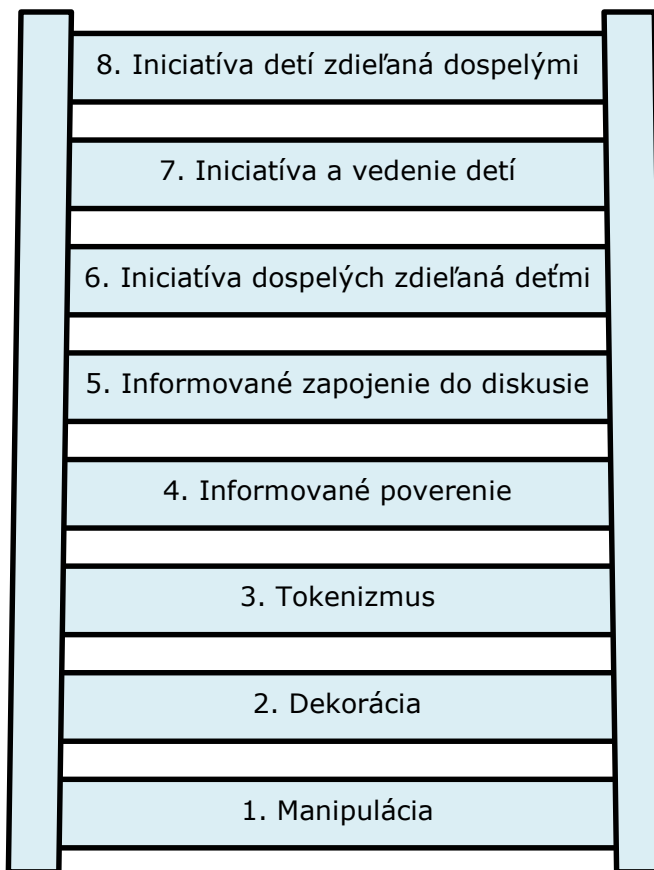
- Behaviorálna participácia:** ide o aktívnu účasť na vzdelávacom procese, a prípadne zapojenie sa do doplnkových aktivít na škole aj mimo vyučovania. Žiaci vykazujú pozitívne vnímanie i správanie, dodržiavajú pravidlá a radi sa do aktivít zapájajú.
- Emočná participácia:** ide najmä o identifikáciu žiakov s ich triedou a školou, ale aj školskou a obecnou komunitou. Na toto vplýva školské prostredie a klíma, ktorú škola vytvorí. Napríklad môžu nastať veľké rozdiely medzi emočným angažovaním sa voči rôznym predmetom na základe rozdielov v prístupe pedagógov.
- Kognitívna participácia:** poukazuje na prítomnosť strategického správania a kritického myslenia u žiakov. Rozmýšľajú o tom, čo sa učia, prečo je to pre nich dôležité a využívajú pritom svoje kognitívne kapacity na zhodnotenie situácie a zapojenie sa do

vzdelávacieho procesu. V tomto ohľade je dôležitá flexibilita vyučujúcich i procesu samotného tak, aby žiakom vytvorili priestor na kognitívne zapojenie sa.

Rebrík školskej participácie

Hart (1992) adaptoval Arnsteinovej rebrík participácie na zapojenie detí a mládeže do rozhodovania (s. 8). Podľa Harta je **manipuláciou** taká situácia, kde sa vychádza z presvedčenia, že účel svätí prostriedky. Deti sú „používané“, aby vyjadrovali názor dospelých a zastávali ich záujmy. Príkladom je využívanie detí z detských škôlok pre nosenie a prezentáciu plagátov odkazujúcich na vplyv environmentálnej alebo sociálnej politiky na deti. Rovnako však môže ísť aj o zdanlivé zisťovanie názoru detí (napríklad o tom, ako by malo vyzeráť ich ideálne ihrisko), no ich myšlienky a nápady vzápätí odznejú do neurčita, resp. deti nevedia, čo sa s ich názormi stane. Podobne problematická je **dekorácia**, kedy deti opäť reprezentujú názor dospelých, no

tentokrát sú vnímané len ako **dekorácia** (napr. nosia tričká), pričom všetci rozumejú tomu, že dané myšlienky nepochádzajú z ich hlavy. Na tretej priečke je **tokenizmus**. Označuje prípady, kedy je deťom očividne vyhradený priestor, kde môžu svoj názor vyjadriť, no nemajú v skutočnosti takmer žiadnu možnosť voľby o obsahu alebo spôsobe, akým budú svoj hlas prejavovať. Príkladom môže byť využívanie detí na konferenčných panelových diskusiách. Schopné, reprezentatívne deti sú vybraté, aby boli prísediacimi bez toho, aby vedeli niečo o danej téme alebo ju mohli konzultovať s rovesníkmi, ktorých reprezentujú (ibid.).

Obr. č. 3: Rebrík školskej participácie (zdroj: ibid.)

O niečo lepším je prístup, v ktorom sú deti opäť **poverené** účasťou na projekte, ale zároveň vedia, kto rozhoduje o ich zapojení a prečo, zohrávajú zmysluplnú úlohu a na projekte sa slobodne rozhodli dobrovoľne podieľať až po tom, ako im bol jasne predstavený. Ešte väčšia miera zapojenia je v **informovanom zapojení mladých ľudí**

do diskusie, kedy vystupujú ako konzultanti. Projekt vedú dospelí, ale deti rozumejú procesu a ich názory sú brané vážne. Ďalšou formou participácie je **zdieľanie rozhodovania s deťmi**. Príkladom sú projekty, ktoré vymyslia dospelí, no do rozhodovania o ňom zahrnú všetkých aktérov, a teda aj istú skupinu detí a mladých (ibid.).

V prípade akcie, ktorá je **iniciovaná deťmi**, môže byť táto akcia nimi zároveň aj **vedená**. To sa však deje veľmi zriedka, hlavne v prípade aktivít, ktoré prerastú z hry do väčšej akcie. Vrcholom rebríčka sú akcie, ktoré sú **deťmi iniciované a rozhodovanie o nich je zdieľané dospelými**. Jedná sa o projekty, ktoré iniciuje obvykle mládež a ktoré sú často komplexnejšieho charakteru, takže je pre ich naplnenie potrebné angažovanie dospelých osoby (ibid.).

Žiacka školská rada

Žiacka školská rada je jedným z centrálnych nástrojov participácie na škole. Ide o fungujúci útvar, organizáciu, poradný a iniciatívny orgán vedenia školy. „*Žiaci majú možnosť demokraticky ovplyvňovať dianie v škole a participovať na ňom*“ (Bieliková a kol., 2012, str. 5). ŽŠR **reprezentuje a zastupuje žiakov a ich záujmy voči vedeniu školy a jej predstaviteľom**. Voľba členov musí prebiehať v tajnom hlasovaní, či už na úrovni triedy, ročníka alebo školy. „*Je to štruktúra, ktorá poskytuje možnosť získania praktických skúseností participatívneho alebo angažovaného demokratického občianstva v konfrontácii s deklarovanou výchovou a vzdelávaním k občianstvu vo viacerých všeobecných i špecifických učebných predmetoch v škole*“ (Bošňáková, Miháliková, 2005, str. 5).

Žiacka školská rada v zmysle novej právnej úpravy reprezentuje žiakov a zastupuje ich záujmy vo vzťahu k riaditeľovi a vedeniu školy, pričom ju možno ustanoviť v strednej škole a základnej škole so všetkými ročníkmi. Účelom schválenia Zákona č. 177 /2017 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa Zákon č. 596/2003 Z. z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov, bolo okrem iných ustanovení aj umožniť, aby žiacka školská rada mohla pôsobiť aj na plnoorganizovanej základnej škole so všetkými ročníkmi. Doteraz platná legislatíva totiž upravovala len pôsobenie žiackej školskej rady na strednej škole. Pre samostatnú analýzu legislatívneho rámca školskej participácie vid' časť „Legislatívne východiská“.

Prekážky brániace participácii

Participatívne procesy sa nemusia vždy vydať. Ich iniciátori najčastejšie narážajú na tieto typy problémov: „*jednostranná komunikácia; formálne stretnutia, ktoré nie sú reprezentatívne a viac-menej pozostávajú z elit alebo silných záujmových skupín; prehliadané mocenské nerovnosti; nedostatok priestoru na autentický dialóg a deliberáciu; nezohľadnenie prínosu verejnosti; nejasná komunikácia ohľadom toho, ako sa dospelo k rozhodnutiam. Taktiež ak sú dotknuté strany vynechané z rozhodovania a ak participanti*

vnímajú vlastnú úlohu ako čisto symbolickú a rozhodnutia ako vopred známe" (Plichtová, Šestáková, 2018, str. 5).

Innes a Booher (2004) dodávajú, že realizátori by sa mali pripraviť aj na možné prekážky a riziká participatívnych procesov, v našich podmienkach hlavne na presadzovanie konkurenčného fungovania demokracie namiesto hľadania dohody a spoločného dobra či na nízku ochotu verejných autorít vzdať sa moci. Niekedy iniciátori procesov zabúdajú na to, že občania nemajú dostatok času, ktorý si participatívne procesy vyžadujú, a často ani špecifické zručnosti alebo priestor pre autentický dialóg.

Hlavné prekážky brániace participácii detí a mládeže

Škola, zo svojej definície a, žiaľ, aj z tradície v našej krajine, predstavuje prostredie, ktorého mocenské usporiadanie nie je voči participácii priaznivo naklonené. Preto treba v prvom rade **pripraviť dospelých na to, čo participácia znamená**, aby jej správne rozumeli a potom mohli v praxi podporovať participáciu svojich žiakov. Podstatou tohto uvedomenia by malo byť pochopenie, prečo je dialóg s deťmi a mladými ľuďmi dôležitý, ako má byť vedený a podporovaný. Scitlivené v tomto zmysle musí byť nielen *vedenie školy*, ale aj *učiteľský zbor*, ktorý každodenne vplýva na vývoj občianskych kompetencií detí a mladých ľudí. Okrem iného je dôležité pochopenie procesu aj zo strany *rodičov*, aby nevznikol rozpor medzi výchovou v školskom prostredí a formovaní prebiehajúcim na úrovni rodiny. Na záver chýba podpora zo strany *zriaďovateľov škôl*, ktorí často buď obmedzujú alebo nepodporujú participatívnu školskú atmosféru.

Veľkou prekážkou je **vykazovaná participácia**, ktorá nereflektuje reálnu participáciu žiakov. Mnohé školy tak uvádzajú veľký počet aktivít, ktoré ich žiacka školská rada zrealizovala alebo sa chvália existenciou žiackej školskej rady ako takej, neuvádzajú však, ako sa žiaci podieľali na tvorbe a príprave daných aktivít, prípadne na tvorbe školského poriadku či ako zastupovali záujmy žiakov pred vedením školy. Ide o situáciu, v ktorej neexistuje motivácia mať a podporovať fungujúcu ŽŠR, ktorá by sa **aktívne spolupodieľala na živote školy**.

Prečo je participácia v škole dôležitá?

Vo všeobecnosti sú vo svete prirodzene rozšírené viaceré typy politických kultúr. Medzi najzákladnejšie patria parochiálna, poddanská a *participatívna*. Práve tá posledná je špecifická pre demokraciu a jej rozvoj je **dôležitý pre dlhodobé udržanie demokratického zriadenia spoločnosti**. Participácia posilňuje občiansky princíp v spravovaní spoločnosti, prehlbuje dôveru voči verejným rozhodnutiam a napomáha k lepšiemu plánovaniu, ktoré viac reflektuje lokálne poznatky a potreby. Vďaka participácii je možná integrácia rozličných záujmov a perspektív a vytváranie kohéznych faktorov v komunite a v celej spoločnosti, ako aj podpora sociálneho učenia v otázkach občianstva, deliberácie a tolerancie (Plichtová, Šestáková, 2018).

Participovať znamená podieľať sa na správe spoločnosti a okolia, v ktorom žijem, teda aktívne sa zapájať do budovania komunít a prevziať časť zodpovednosti za budúcnosť na seba. Participácia ponúka komunitný prístup k riešeniu problémov, zapája všetkých aktérov a snaží sa nájsť spoločné riešenie pre dobro komunity. Účasť verejnosti je garanciou transparentnosti a kontroly moci. Participovať znamená tvoriť a kultivovať demokraciu.

Dôležitosť participácie je kľúčovou a prioritnou otázkou, na ktorú je potrebné poznať odpoveď skôr, než začneme uvažovať nad tým, ako a čo s participáciou urobíme. Len keď budeme vedieť **prečo** je participácia dôležitá a budeme o tom presvedčení, potom môžeme hovoriť o tom, **ako** toto presvedčenie doceliť a **čo** bude výsledkom celého snaženia.

Školy plnia dôležitú úlohu nielen vo vzťahu k deťom, ale aj vo vzťahu k štátu, zamestnávateľom a občianskej spoločnosti. Ale všetky úlohy si majú plniť tak, aby to bolo v najlepšom záujme detí. Ak považujeme demokraciu za najefektívnejšiu formu vlády, pretože dáva ľuďom priestor a príležitosť riešiť problémy, s ktorými sa ako občania stretávajú, tak ju musíme v záujme detí rozvíjať a chrániť. Možno najťažšou úlohou pre dnešnú demokraciu je poradiť si so **všeobecným nezaujmom a neúčastou občanov**. Škola môže pri riešení tohto problému zohrať dôležitú úlohu: stačí, keď bude demokratická. Základnými prvkami demokracie sú **dialóg a možnosť voľby**. Dať mladým ľuďom právo voliť po dovŕšení 18. roku života preto nestačí - dovedy sa musia naučiť fungovať v demokratickom prostredí. Ak v škole nebude dialóg, ak so žiakmi nebudeme diskutovať a nebudeme sa k nim správať ako k partnerom, ale bude, naopak, v školskom prostredí prevládať model pevne stanovenej mocenskej hierarchie, potom **nemožno očakávať, že zo žiakov vychováme slobodných a demokraticky zmýšľajúcich občanov**. Participácia je neustály **proces** učenia sa demokracii, preto je dôležitá.

Čo si dnes deti a mladí ľudia myslia o demokracii, politike a svojej budúcnosti zisťoval aj prieskum na reprezentatívnej vzorke mladých ľudí vo veku 15-19 rokov, ktorý realizoval Inštitút pre verejné otázky (IVO, 2019). Tento aj iné výskumy potvrdzujú, že

medzi mladými je demokracia väčšinovo vnímaná ako najlepší politický model. Pri detailnejšom pohľade na výsledky uvedeného prieskumu je však zrejmé, že **mladí ľudia sa vyznačujú vnútornou rozporupnosťou**, spájaním nespojiteľného. Prejavuje sa to napríklad v dileme rovnováhy medzi dodržiavaním ľudských práv a disciplínou či poriadkom či medzi udržaním občianskych slobôd a ich stratou v prospech vyššej životnej úrovne, kde sú názorové preferencie respondentov takmer vyrovnané. Až 37 % mladých považuje za dobré mať na čele štátu silného vodcu, ktorý rozhoduje bez ohľadu na parlament a občiansku spoločnosť. A pätina tých, ktorí hovoria o demokracii ako najlepšom možnom systéme, súhlasí s tým, že nezáleží na tom, či je vláda demokratická alebo nedemokratická (ibid.). Podobných ilustrácií je možné v prieskume nájsť viacero a poukazujú na nedostatok kritického myslenia a uvedomovania si kontextu a súvislostí na strane detí a mladých ľudí. Tento stav má však v kompetencii meniť najmä školské a rodinné prostredie detí a mladých ľudí, budúcich občanov a voličov.

Deti a mladí ľudia sú prirodzene nespokojní s aktuálnym stavom a dianím v spoločnosti a majú silnú túžbu po zmene. Vyústením tohto potenciálu nespokojnosti môže byť pozitívna konštruktívna participácia, ale v kombinácii s nedostatočným porozumením dôsledkov svojho konania aj ľahostajnosť, nezáujem a frustrácia či vzdor a protest, ktorý sa môže pretaviť do hlasu pre extrém. Prieskum zároveň preukázal, že sa respondenti v relatívne vysokej miere (viac ako 50%) skôr alebo celkom zaujímajú o politiku. Podstatne nižšie sú však percentá tých, ktorí o politike diskutujú (v škole len 23%) (ibid.). Existuje teda záujmový potenciál, ktorý je možné práve v tomto dôležitom vývinovom období rozvinúť a podporiť ho dostatočne širokým priestorom na diskusiu. Len v diskusii sa totiž formujú argumenty a obrusujú hrany extrémistický postojov.

V tomto kontexte je zaujímavé zistenie prieskumu, že len 24% respondentov uviedlo, že vo všeobecnosti sa ľuďom dá veriť. Nízka miera medziľudskej dôvery je prekvapivá až alarmujúca. Preto ak chce škola, resp. učitelia, pretaviť potenciál nespokojnosti detí a mladých ľudí do pozitívnej konštruktívnej participácie, **musia si najskôr získať ich dôveru**.

Participácia v škole

S pojmom participácia sa môžeme stretnúť v rôznych súvislostiach – v politike, ekonomike alebo v sociálnych vzťahoch. Pojem *participácia* úzko súvisí s pojmom *demokratizácia*. Dá sa povedať, že participácia je súčasťou demokratizácie, čo platí najmä vtedy, keď chápeme demokraciu nielen ako politický princíp, ale aj ako spôsob spolužitia. Participácia je vtedy neustály proces učenia sa demokracii, ktorý umožňuje slobodnú diskusiu a zapojenie všetkých aktérov.

Otázkou je, aké skúsenosti majú dnes deti a mladí ľudia s demokratickou praxou vo svojom bezprostrednom okolí? Ak zjednodušíme demokraciu na *možnosť voľby* a *dialóg*, môžu si dnes mladí ľudia reálne **v praxi vyskúšať a zažiť demokraciu**?

Častou situáciou na základných aj stredných školách od nástupu do školy, v ktorej trávia veľkú časť dňa, je, že žiaci nemajú veľa možností vyskúšať si možnosť voľby a diskusiu. Mechanicky ich rozdeľujeme do skupín (tried) podľa veku a v tejto jednej skupine strávia deväť rokov. Bez diskusie im každý rok určíme rozvrh hodín - každý utorok o ôsmej počítajú a o desiatej čítajú, každú stredu maľujú, vo štvrtok spievajú a v piatok robia kotrmelce, či sa im chce alebo nie. Test si napíšeme, keď sa rozhodne učiteľ a nie, keď je žiak naň pripravený. A diskusia? Ak situáciu možno až priveľmi zovšeobecnieme, učiteľ žiakom položí otázku k téme vyučovacej hodiny, na ktorú pravdepodobne dostane odpoveď. U žiakov však absentuje každodenná skúsenosť so silou vlastného argumentu a jeho schopnosťou vplývať na vývoj situácie a ich vlastného života. Rovnako, majú deti a mladí ľudia v školách, kde by sa mali pripravovať na reálny život a kde by sa mali cítiť bezpečne a príjemne, možnosť rozhodovať o spoločných pravidlách života školy? Vo väčšine prípadov sú pravidlá vo forme školských poriadkov mladým ľuďom predložené ako hotová vec z dielne dospelých, ktorí sú často presvedčení, že vedia všetko lepšie. Rozhodujú však o pravidlách na základe svojich potrieb a predpokladajú, že deti sa týmto ich rozhodnutiam ľahko prispôbia. Každá žiacka školská rada či žiacka komunita môže možnosť zapojiť sa do tvorby pravidiel a podmienok života v škole využiť v rôznej miere, mala by ju však za každých okolností mať. Ak si totiž zvyknú na nedemokratické a neparticipatívne prostredie už počas povinnej školskej dochádzky, ako dospelí demokracii neporozumejú a nebudú mať záujem zapojiť sa do štruktúr a mechanizmov parlamentnej demokracie.

Celospoločenský presah školskej participácie

Ak deti nebudeme viesť k demokracii a ak s ňou nebudú mať **osobnú skúsenosť**, dôsledkom bude rozmach hnutí, ktoré nezdieľajú demokratické hodnoty a otvorene proti nim bojujú. Ak prijmeme východisko, že občianstvo, resp. občianska participácia, je prepojená s politickou participáciou zameranou na veci verejné, objavíme množstvo výskumných zdrojov, ktoré dokumentujú, že politická socializácia začína už v mladom veku. Kľúčovými aktérmi socializácie sú pritom najbližšie okolie, teda rodina a školská komunita, tzn. spolužiaci, kamaráti a učelia, a spoločenský, resp. kultúrny kontext, tzn. médiá, náboženské vzorce rozšírené v spoločnosti, politický naratív či verejné inštitúcie.

Školy tak okrem vzdelávacej misie, kedy pripravujú budúcich kuchárov, lekárov, inžinierov či pracovníkov v cestovnom ruchu, nadobúdajú kľúčovú úlohu, ktorú je potrebné splniť bez ohľadu na to, aká bude profesia terajších žiakov. Tou je **občianska a politická socializácia** budúcich občanov, teda oboznamovanie žiakov so spoločným dianím, ich právami, povinnosťami a spoluzodpovednosťou, ako nevyhnutná súčasť rozvoja

občianskych kompetencií a zručností. Kuchármi či lekármi totiž budú iba niektorí zo žiakov, avšak občanmi budú všetci. Škola pritom môže zohrať nezameniteľnú úlohu v budovaní ich kritického myslenia, občianskej zodpovednosti a ochote participovať na skvalitňovaní demokracie na Slovensku. Inými slovami, ak budú školy rozvíjať participatívne inštitúcie a normy, demokratické prvky správania sa budú následne reprodukovať na deti a mladých ľudí. Tak sa bude upevňovať **participatívna politická kultúra**. Tá je dôležitá z pohľadu demokratickej budúcnosti, ale aj vzhľadom na **ekonomickú výhodosť participácie**. Participujúci žiaci sú schopní získať zo vzdelávacieho systému väčšie množstvo poznatkov a schopností, v dôsledku čoho sú lepšie pripravení pre budúci nástup na trh práce. Participácia umožňuje **rozvíjať sociálny kapitál**, ktorý spája a vytvára **nové komunity a celospoločensky uznané a prospešné hodnoty**.

Žiacke školské rady možno v tomto kontexte preto vnímať ako inštitúcie, ktoré sú do školského sveta implementované „zo sveta dospelých“ a ktoré okrem potenciálnych benefitov pre celú školu, teda aj ľudí priamo neparticipujúcich, poskytujú tiež priestor pre rozvoj participantov na aktivitách s ňou spojených. *„Členovia ŽSR prechádzajú dôležitou životnou skúsenosťou občianskej socializácie, učia sa to, aké zložité je dospieť k spoločnému rozhodnutiu. Učia sa aj to, že od rozhodnutia o nejakej dobrej veci k jej realizácii je väčšinou ďaleko. Napokon sa musia vyrovnáť s tým, že moc chutí niekedy „trpko“. Najmä ak zistia, že strácajú dôveru tých, ktorí ich zvolili, že ich skvelé nápady nikto nechápe a nepodporuje. Ale aj to patrí do **zážitkovej pedagogiky** pri učení sa demokracii „jej robením“. Bolo by nedorozumením ak by sme poslanie rozvoja samosprávneho života na školách s účasťou študentov redukovali na „učenie sa demokracii hrou na demokraciu v škole“ a chápali ho iba ako neformálnu edukáciu pre budúci občiansky život stredoškolákov. Rozvoj účasti študentov na samosprávnom živote školy je predovšetkým „skutočný“ nástroj riešenia každodenných i perspektívnych problémov v škole“ (Macháček, 2010, s. 292).*

Tak, ako žiaci svojím spontánnym a inovatívnym pôsobením pozitívne vplývajú na život v škole, tak môžu potenciálne ako **budúci dospelí občania** pozitívne vplývať na život v demokratickej spoločnosti. Je preto nesmierne dôležité, aby demokratické návyky a postoje nadobudli v čo najskoršom veku, a teda aby si ich osvojili čo najpevnejšie a najneochvejnejšie, aby tieto boli stabilnými piliermi demokracie na Slovensku teraz i v budúcnosti. Súčasťou participatívneho prístupu a zručností pre život v demokracii je totiž schopnosť flexibilne reagovať na zmeny, avšak tak, aby v dôsledku vonkajších okolností nikdy nebolo ohrozené dodržiavanie demokratických princípov, spravodlivosti či ľudských práv. A tieto môžeme veľmi jednoducho budovať už v školskom veku – prečo túto príležitosť teda nevyužiť? V opačnom prípade totiž môžu ako budúci dospelí svojimi každodennými rozhodnutiami pôsobiť nie v prospech, ale v neprospech demokracie.

Vízia školskej participácie

Zapojenie žiakov ako dlhodobá vízia

Žiacka školská rada (ďalej aj „ŽŠR“) svojím pôsobením vplýva na **charakter a klímu celej školy**, pretvára ich a neustále ich zlepšuje. Svojou aktivitou pôsobí aj na utváranie a zlepšovanie komunikácie medzi jednotlivými aktérmi v školskom prostredí. ŽŠR rozvíja občianske kompetencie svojich členov, ktorí potom ďalej vplývajú na svojich rovesníkov. Škola ako aktér podnecuje svojich žiakov, učiteľov a iných pracovníkov, ale aj rodičov, k aktívnej participácii na živote školy a jej okolia. Tým vytvára demokratickú klímu na celej škole, ktorá je prenesená do osobných životov jednotlivých aktérov a stáva sa normou pre celú spoločnosť.

„Participácia študentov na činnosti samosprávnych orgánov škôl nadobúda klasickú hierarchickú podobu – najviac študentov je informovaných o ich existencii, podstatne menej sa zúčastňuje na voľbách, ešte menšia časť sleduje ich činnosť a výsledky aj prípadnou osobnou účasťou na rokovaníach, najmenej z nich sa uchádza o kandidatúru vo voľbách a napokon aj po voľbách skutočne pracuje v žiackych samosprávnych orgánoch“ (Macháček, 2010, s. 292). Participácia, špecificky v prostredí školy, môže mať mnoho podôb, ktorých vhodnosť je potrebné posudzovať podľa kontextu danej situácie, zamerania, cieľovej skupiny a jej jedinečných schopností, špecifických potrieb a záujmov žiakov, učiteľov, rodičov a pod. Nižšie heslovite uvádzame len najčastejšie z nich:

- *participácia ako forma*: štruktúrovaný dialóg, projektové a neformálne vzdelávanie, žiacka školská rada, simulované voľby, detský ombudsman, vnútorný školský poriadok a i.,
- *participácia ako odvaha*: o. i. zapojiť sa, čeliť výzvam, meniť veci okolo seba, vyjadriť svoj názor,
- *participácia ako spolupráca*: žiakov, učiteľov, vedenia školy, rodičov, mimovládnych neziskových organizácií, štátnej správy, miestnej samosprávy a i.,
- *participácia ako vnútorná motivácia*: spoluvedomie, spoluzodpovednosť, angažovanosť, aktívne občianstvo, spoznávanie samého seba či sloboda (ibid.).

Je v kompetencii školskej komunity, aby si konkrétnu formu a spôsoby participácie stanovila alebo otestovala viaceré jej podoby. Malo by však byť súčasťou **dlhodobej vízie vedenia školy** a pedagogického zboru, aby popri vedomostiach a kompetenciách žiakov smerom k ich pracovnému zaradeniu a profesionálnemu životu rozvíjali aj ich súčasný a budúci občiansky život. Rovnako, **rodičom by malo záležať** na tom, aby školy túto funkciu zodpovedne napĺňali, mali by ju formulovať ako svoju požiadavku voči vedeniu školy a vnímať ju ako známku kvality a komplexnosti vízie a školskej klímy, v ktorom ich deti vyrastajú a trávajú významnú časť svojho detského a dospievajúceho života.

Ciele (nielen) žiackej školskej rady

ŽŠR umožňuje svojou činnosťou nadobúdať a rozvíjať základných kompetencií aktívneho občana. Členovia spoznávajú svoje práva a povinnosti, čím si uvedomujú svoju pozíciu vo väčšom politickom (či školskom) systéme. Vďaka voľbám ich funkcia nadobúda reprezentatívnu úlohu, pri ktorej preberajú čiastočnú zodpovednosť za svojich voličov – spolužiakov. Žiaci sa učia samostatne rozhodovať, nenechať za seba rozhodovať iných, tolerovať a posudzovať rôzne perspektívy a na ich základe si tvoriť vlastné postoje k jednotlivým témam. Členovia ŽŠR sa učia uznávať rovnocennosť rôznych skupín. Keď sa rozhodnú, preberajú tým aj zodpovednosť za dôsledky vlastných rozhodnutí. Pozícia prináša moc, ale aj zodpovednosť. Postupne si členovia ŽŠR osvoja právne predpisy a iné normy, ktoré obmedzujú, ale aj definujú ich činnosť. Spoznávajú „pravidlá hry“ a zisťujú, čo je možné urobiť v ich rámci. Učia sa rešpektovať právne predpisy, normy, pravidlá, ale taktiež sa učia ohľaduplnosti, zdvorilosti a slušnosti či získavajú esenciálne životné a občianske zručnosti v **bezpečnom prostredí školy**, kde sú (alebo by mali byť) tieto oceňované a podporované. S tým súvisí aj **budovanie intolerancie žiakov k škodlivému správaniu** a prejavom šikany, kriminality, rasizmu či iných foriem násilia. Okrem toho, účasť v ŽŠR rozvíja ďalšie, rovnako dôležité, životné zručnosti žiakov – schopnosť hľadať riešenie a optimalizovať ho, byť iniciatívny, mať konštruktívny prístup, spolupracovať a pod. Vo všeobecnosti ŽŠR prispieva a spoluvytvára demokratickú klímu na škole a podporuje otvorené a vzájomne úctivé a rešpektujúce konanie.

Cez posudzovanie rôznych názorov a postojov si budujú aj toleranciu voči jednotlivým záujmovým skupinám v škole. Tým, že spoznávajú ich situáciu a potreby, dokážu lepšie pochopiť ich postoje. To vedie k uznaniu rovnocennosti rôznych skupín či schopnosti posúdiť a vytvoriť podmienky participácie pre všetkých. Ak je ŽŠR vedená správne, dokáže v členoch vzbudiť mnohé osobnostné charakteristiky, čím má potenciál prispieť k ich sebazpoznaniu a rozvoju ich špecifických osobnostných kvalít či líderstva. Takéto demokraticky vedené prostredie tiež predurčuje k odmietavému postojovi voči rôznym prejavom násilia, či už fyzického alebo psychického. Komunitný charakter školského prostredia zas zabezpečí, že sa podľa tohto vzoru postupne začne správať každý jej člen, a tak vytvára na škole klímu, ktorá je tolerantná, otvorená, a najmä demokratická.

Žiaci sa pomocou ŽŠR môžu podieľať na verejnom živote, čím získavajú potrebné občianske kompetencie. Svojím zvolením získavajú legitimitu pre svoje postoje a ich reprezentovanie vo verejnom živote. Funkcia - hoci aj formálna - prináša so sebou aj isté spoločenské postavenie, aspoň v rámci školy. Účasť na činnosti ŽŠR formuje človeka, ktorý je iniciatívny, dokáže hľadať riešenia a má konštruktívny prístup k problémom. Nakoniec by sa mal stať **vzorom pre svojich rovesníkov**, a tým ich inšpirovať k aktivite vo verejnom živote. Keďže škola zohráva dôležitú úlohu v živote komunity, aj ŽŠR by sa mala stať **komunitným aktérom**.

Podľa Bošňákovej a Mihálikovej (2005) môžeme v rámci doterajšej skúsenosti s fungovaním ŽŠR na školách zovšeobecnene pozorovať nasledovné:

- Existenciu vlastnej samosprávy hodnotia študenti pozitívne vo vzťahu k vedeniu školy, jej pedagogickým i nepedagogickým pracovníkom.
- Po rozbehnutí činnosti ŽŠR na školách sa zlepšila interakcia a informovanosť medzi žiakmi, učiteľmi i vedením. Väčšmi sa riešia problémy žiakov v škole, pričom žiaci podávajú návrhy na doplnenie priamo do plánu práce školy.
- ŽŠR často organizujú tradičné podujatia školy, a tiež sa podieľajú na vzniku a manažovaní študentských a športových mimovyučovacích aktivít v rámci školy.
- Podieľajú sa na tvorbe vnútorného poriadku školy alebo majú právomoc ho pripomienkovať.
- Zasadnutia ŽŠR sú verejné, zúčastňujú sa ich aj nečlenovia rady. Tu majú žiaci priestor prezentovať a obhajovať svoje názory, argumentovať.
- Pri dobrom a dobre vedenom fungovaní ŽŠR sa vytvára priestor pre demokratické diskusie, činnosť v rade učí žiakov tolerancii, ústupkom a počúvaní iných, učí ich tiež demokraticky využívať právo na vlastný názor a vyjadrovanie sa.
- Žiaci sa podieľajú na tvorbe obrazu školy, na tvorbe školskej klímy, stávajú sa loajálnymi voči svojej škole (Bošňáková, Miháliková, 2005, str. 5).

Je pritom mimoriadne dôležité, aby žiacka školská rada **nefungovala iba formálne**, aby jej členovia cítili reálnu možnosť a kompetenciu pozitívne vplývať na chod svojej školy, rovnako, aby ostatní žiaci cítili v ŽŠR oporu, aby bola ŽŠR rešpektovaná vedením školy aj ostatnými pracovníkmi školy ako **rovnocenný partner**. Koordinácia ŽŠR by pritom mala byť realizovaná tak, aby pedagóg bol skôr facilitátorom žiackej činnosti, než aby priamo ŽŠR určoval agendu. Nešťastnou náplňou činnosti ŽŠR je tiež fokusovanie sa na organizovanie školských akcií a zanedbávanie reprezentatívnej a systémovej funkcie ŽŠR. Takýto spôsob koordinácie ŽŠR sa ponáša na jej iba formálne fungovanie, nakoľko prispieva k rozvoju demokratickej školskej klímy a občianskych a životných kompetencií žiakov **iba minimálne**.

Zároveň je dôležité poznamenať, že ŽŠR nie je jediným „receptom“ na utváranie otvorenej školskej klímy. Je nenahraditeľnou súčasťou mozaiky, avšak dodržiavanie demokratických princípov školskej komunity je nevyhnutné aj mimo jej pôsobenia, resp. v **každodennom živote školy** a v každej interakcii medzi žiakmi, pedagógmi, vedením školy, rodičmi a pod. Iba tak môže byť vízia o participatívnej škole komplexná a skutočne napĺňaná, a tým uspokojivá pre všetkých jej aktérov.

Aktuálny legislatívno-metodický rámec

Legislatívne východiská

Je potrebná pre participáciu legislatíva? Keď budeme mať lepšiu legislatívu, budú deti viac participovať? Potrebujeme legislatívu alebo potrebujeme školy, ktoré nás budú inšpirovať? Skôr, než sa pokúsime nájsť odpovede na tieto otázky, pozrime sa, ako sa s pojmom „*participácia*“, a hlavne s jeho obsahom, vysporiadal Zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Zákon vo svojich úvodných paragrafoch definuje a vysvetľuje základné pojmy, pričom pojem „*participácia*“ ani žiadny jeho ekvivalent sa medzi nimi nenachádza. Ďalej zákon definuje základné princípy, na ktorých je výchova a vzdelávanie založené. Participácia medzi týmito princípmi rovnako nefiguruje. Istý náznak spolurozhodovania môžeme nájsť len v princípe „*slobodnej voľby vzdelávania s prihliadnutím na očakávania a predpoklady detí a žiakov v súlade s možnosťami výchovno-vzdelávacej sústavy*“ (ibid.). Tento princíp však nie je v legislatíve ďalej rozvinutý v dostatočnej miere.

Dvojúrovňový model tvorby vzdelávacích programov – štátny a školský, poskytuje školám pomerne vysokú mieru autonómie, a tým aj možnosť participácie školskej komunity na jej smerovaní. To je jednoznačne pozitívne, zároveň je však otázne, do akej miery školy túto autonómiu využívajú. Z pohľadu participácie je dôležitý nielen obsah štátnych a školských vzdelávacích programov, ale aj spôsob ich tvorby. Zákon hovorí: „*Školský vzdelávací program vydáva riaditeľ školy po prerokovaní v pedagogickej rade školy a v Rade školy*“ (ibid.). Toto je pomerne nízka miera participácie a skôr centralistický a direktívny model, kedy jeden človek rozhoduje o takom závažnom dokumente, ktorý určuje dlhodobé smerovanie školy. Bola by vhodná vyššia miera participácie zo všetkými zainteresovanými stranami (učitelia, rodičia, žiaci a i.) minimálne na úrovni zapojenia a partnerstva pri tvorbe a rozhodovaní o strategických dokumentoch. O školskom vzdelávacom programe by mala Rada školy rozhodovať, nielen ho prerokovať.

Z pohľadu legislatívneho ukotvenia participácie sa javia ako kľúčové § 144 - *Práva a povinnosti dieťaťa, žiaka a jeho zákonného zástupcu alebo zástupcu zariadenia* a § 153 - *Školský poriadok*. Práva detí a zákonných zástupcov sú pomerne široko koncipované, no napriek tomu v zákone chýba právo žiakov na názor a slobodu prejavu, ich právo na pohyb a zakladanie samosprávnych orgánov. **Zákonný zástupca** má právo vyjadrovať sa a byť informovaný (ibid.), čo je pomerne nízka miera participácie, ako partner školy a rodič by mal mať právo spolurozhodovať o veciach týkajúcich sa jeho dieťaťa.

Rovnako ako v prípade tvorby školského vzdelávacieho programu, zákon priznáva právo vydávať **školský poriadok** riaditeľovi školy len po jeho prerokovaní s orgánmi školskej samosprávy (ibid.). Opäť tu možno vytknúť neopodstatnene nízku mieru

a možnosti participácie. Z praxe je zrejmé, že by sa spoločné pravidlá spolunažívania v škole uplatňovali a dodržiavali oveľa lepšie a jednoduchšie, kedy sa na ich tvorbe a prijímaní vo väčšej miere podieľali všetci aktéri – učitelia, žiaci, rodičia a i.

Druhý zákon, ktorý je určujúci pre napĺňanie princípu participácie v škole, je Zákon č. 596/2003 Z. z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Školskú samosprávu podľa tohto zákona vykonáva aj žiacka školská rada, čo je pozitívne a čo vytvára dobré legislatívne predpoklady pre participáciu detí a mladých ľudí na pôde školy. ŽŠR na stredných školách volí a odvoláva zástupcu žiakov do Rady školy, čo je dostatočná miera participácie (ibid.).

Ďalej je tu legislatívny predpis nižšej úrovne – vyhláška Ministerstva školstva Slovenskej republiky z 15. apríla 2004, ktorou sa určujú podrobnosti o **spôsobe ustanovenia orgánov školskej samosprávy**, o ich zložení, organizačnom a finančnom zabezpečení. V uvedenej vyhláške sa uvádza: „V odborných učilištiach a v praktických školách je Rada školy bez zvoleného zástupcu žiakov školy a zvyšuje sa počet zvolených zástupcov pedagogických zamestnancov na troch“ (ibid.). Takéto riešenie zastúpenia žiakov v orgánoch školy je nedostatočné či dokonca otázne, nakoľko nižšia právna norma odporuje vyššej právnej norme (viď vyššie).

V otázke žiackej školskej participácie a reprezentácie je rovnako dôležité dôsledné dodržiavanie **paritného zastúpenia v samosprávnych orgánoch školy**: „V stredných školách, v špeciálnych stredných školách, v odborných učilištiach a v praktických školách radu školy tvoria a) dvaja zástupcovia pedagogických zamestnancov zvolení vo voľbách pedagogickými zamestnancami školy alebo školského zariadenia, b) jeden zástupca nepedagogických zamestnancov zvolený vo voľbách nepedagogickými zamestnancami školy alebo školského zariadenia, c) traja zástupcovia rodičov zvolení vo voľbách rodičmi školy alebo školského zariadenia, d) jeden zástupca žiakov zvolený žiackou školskou radou a e) štyria delegovaní zástupcovia zriaďovateľa“ (ibid.). Zástupcovia žiakov, ako aj zriaďovateľa, by preto mali byť zastúpení tromi osobami, čím by všetky skupiny aktérov školy mali paritné zastúpenie.

Dôležitým z pohľadu participácie je tiež § 24, ktorý hovorí o **kompetenciách Rady školy**: „Rada školy vyjadruje sa ku koncepcným zámerom rozvoja školy alebo školského zariadenia, k návrhu na zrušenie školy a školského zariadenia a ku skutočnostiam uvedeným v § 3 ods. 8 písm. b) až d) a § 5 ods. 7.“ (ibid.). Možno tu vidieť veľký nevyužitý potenciál pre posilnenie školskej participácie, ktorý by z Rady školy ako skôr formálneho orgánu urobil živý organizmus flexibilne reagujúci na potreby a príležitosti školy, ako aj návrhy a podnety zo strany jej obyvateľov a členov komunity. Preto sa domnievame, že k horeuvedeným náležitostiam by sa Rada školy mala nielen vyjadrovať, ale o nich rozhodovať či prinášať vlastné podnety, čím by sa významne posilnila miera participácie. Prevziať by na seba mohla tiež časť kontrolnej funkcie Štátnej školskej inšpekcie, čím by

sa vďaka princípu subsidiarity posilnil prvok zodpovednosti a zainteresovanosti všetkých aktérov výchovy a vzdelávania na kvalite školy.

Rovnako vo vyhláske chýba možnosť voľby členov Rady školy elektronickým hlasovaním. Voliť môžu len tí, ktorí sa osobne zúčastnia, čo v praxi býva, najmä u rodičov v súvislosti s ich pracovnou zaneprázdnenosťou, pomerne nízke percento. Možnosť voľby elektronicky by podstatne zvýšila účasť na školských voľbách, a tým pádom aj reprezentatívnosť a zúčtovateľnosť volených zástupcov školy.

Čo sa týka samotnej **žiackej školskej rady**, jej základné úlohy a kompetencie určuje § 26, podľa ktorého žiacka školská rada:

- „sa vyjadruje k podstatným otázkam, návrhom a opatreniam školy v oblasti výchovy a vzdelávania,
- sa podieľa na tvorbe a dodržiavaní školského poriadku,
- zastupuje žiakov vo vzťahu k riaditeľovi a vedeniu školy, predkladá im svoje stanoviská a návrhy, zastupuje žiakov aj navonok,
- volí a odvoláva zástupcu žiakov do Rady školy“ (ibid.).

Ako sme uviedli vyššie, hoci sa táto formulácia kompetencií ŽŠR javí ako dostačujúca, **zásadnou sa v tomto momente stáva prax v činnosti ŽŠR**, a síce, **či sa tieto naozaj vyjadrujú k otázkam fungovania školy**, spolupodieľajú sa na tvorbe školských pravidiel či zastupujú žiakov dovnútra i navonok. Častou praxou ŽŠR je totiž skôr realizácia športovo-kultúrnych podujatí pre školskú komunitu ako reálna reprezentácia záujmov a potrieb žiakov školy a spolutvorba systémových školských opatrení. Odpovede na tieto otázky prinášajú aj výsledky nášho výskumu (viď nižšie). Na základe horeuvedeného možno konštatovať, že hoci legislatívne podmienky pre školskú participáciu nie sú ideálne, nie sú ani príliš obmedzujúce. Naznačené minoritné úpravy by participatívnosť školského prostredia určite posilnili, avšak ani tak by nebolo zaručené, že sa deti a mladí ľudia budú do života školy zapájať viac a že ich v tom pedagógovia budú podporovať viac a vytvárať im tak dostatok príležitostí. Neznamená to ale ani to, že sa o ďalšie zlepšenia netreba usilovať – nikdy dopredu nevieme, ktorá drobná zmena môže iniciovať veľké pozitívne zmeny.

Čo ale podpore participácie mladých ľudí a rozvoju demokracie v prostredí školy pomôže určite, je nárast počtu **škôl, ktoré budú inšpirovať ďalšie školy** k zavádzaniu prodemokratických prvkov do každodenného života škôl v záujme potrieb detí a mladých ľudí. Nie preto, že to vyžaduje zákon, ale preto, že chcú. Rovnako to platí aj pri tvorbe legislatívy - ak by nejaké v oblasti školskej participácie mali nastať, z povahy a z princípu samotnej participácie by bolo vhodné, aby sa udiali smerom zdola nahor, resp. kombináciou prístupov „zdola nahor“ a „zhora nadol“.

Metodické východiská

Je Štátny pedagogický ústav (ďalej aj „ŠPÚ“), ktorého činnosť, ako organizácie priamo riadenej Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu SR (ďalej aj „MŠVVaŠ SR“ alebo „ministerstvo“), je orientovaná na aplikovaný výskum, poradenské, metodické a vzdelávacie činnosti pre tvorbu školskej politiky a prax základných a stredných škôl v pôsobnosti ministerstva, pripravený spolupracovať so školami, pedagógmi, žiakmi a rodičmi? Je pedagogická obec **pripravená participovať**? Treba ju to naučiť? Aké sú možnosti implementácie participatívnych procesov ŽŠR do záväzných pedagogických dokumentov? Aké príležitosti a možnosti zviditeľnenia a prestíže majú školy pri tvorbe svojich školských vzdelávacích programov ako nástrojov odlíšenia a špecifikácie svojej výchovno-vzdelávacej ponuky?

Participácia je v súčasnej dobe nevyhnutná súčasť práce ŠPÚ. Niektorí zamestnanci ŠPÚ sa aktívne zapájajú svojimi postrehmi a námetmi v rámci pravidelných tzv. „Týždňov otvoreného vládnutia“, ktoré organizuje Úrad splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti, či spolupracujú s mimovládnyimi neziskovými organizáciami. Zamestnanci ŠPÚ sa zúčastňujú na niektorých ich podujatiach, ktoré sú orientované na podporu aktívneho zapojenia žiakov do života školy, obce či regiónu, na rozvíjanie osobnostných, občianskych a životných kompetencií žiakov. ŠPÚ odporúča školám v Pedagogicko-organizačných pokynoch využívať kvalitné metodiky niektorých mimovládnych neziskových organizácií zamerané na rozvoj participácie. Zamestnanci ŠPÚ sú presvedčení, že pri tvorbe alebo úprave nosných kurikulárnych dokumentov (ako napr. Štátny vzdelávací program) je potrebné uskutočňovať zmeny zdola, nie nariadením zhora, príp. ich kombináciou a komunikáciou. Plánované kurikulárne zmeny chcú s riaditeľmi škôl a pedagógmi odkomunikovať osobne cez rozhovor alebo výskumne prostredníctvom dotazníka. Zdieľajú názor, že učitelia, rodičia a žiaci (ŽŠR) by mali participovať na rozhodnutiach, ktoré sa týkajú výchovno-vzdelávacích premien školy. Budú chcieť participovať? Sú pripravení spolurozhodovať vo veciach, ktoré sa ich týkajú a s ktorými sú nespokojní? Dôležité je, aby prejavili záujem aktívne komunikovať, aby sa zapojili do odbornej a verejnej diskusie, aby zdieľali svoje postrehy a námety z praxe života školy. V opačnom prípade budú kurikulárne zmeny vo vzdelávaní iba kozmetickou úpravou „od úradníckeho stola“, s ktorými nebudú stotožnení ani učitelia a ani neprinesú požadované aktualizácie zmeny v rozvíjaní kľúčových kompetencií žiakov nevyhnutných pre život v zložitej spleti vzťahov v demokratickej občianskej spoločnosti a v globalizovanom svete.

ŠPÚ preto hľadá spôsoby ako prelomiť vzájomné bariéry v komunikácii verejnej správy s pedagogickou obcou. Jednou z ciest je lepšia informovanosť a komunikácia zo strany ŠPÚ o pripravovaných kurikulárnych zmenách na výjazdových zasadnutiach riaditeľov ZŠ a SŠ. Je nesporné, že v tých školách, kde existuje otvorená komunikácia, budú učitelia a žiaci (aj prostredníctvom ŽŠR) dostatočne informované zo strany vedenia

školy o pripravovaných kurikulárnych zmenách, budú podporovaní v aktívnom zapojení sa do zmien „zdola“ a budú úprimne a otvorene participovať a spolurozhodovať, či už formou osobného rozhovoru alebo formou dotazníka, na takých zmenách v kurikulu, ktoré na základe svojich praktických skúseností pociťujú ako nevyhnutné v procese skvalitňovania slovenského systému výchovy a vzdelávania. Z uvedeného vyplýva, že pre participatívne procesy je **obojsmerná komunikácia a zapojenie všetkých aktérov v systéme vzdelávania** dôležitou zásadou. Preto sa pri analýze metodických východísk pre participáciu v školskom prostredí zameriavame na kľúčovú kompetenciu ŠPÚ – koncipovanie, tvorbu a inováciu základných legislatívne záväzných pedagogických dokumentov – profilu absolventa, učebných plánov, osnov, štandardov a diagnostických materiálov pre základné a stredné školstvo.

Pre vymedzenie základných pojmov používaných v metodickom diskurze uvádzame nižšie nasledovné vybrané pojmy:

- *Štátny vzdelávací program* (ďalej aj „ŠVP“) je záväzný dokument, ktorý stanovuje všeobecné ciele vzdelávania a kľúčové kompetencie, ku ktorým má vzdelávanie smerovať (kriticky myslieť, aktívne sa občiansky angažovať a ďalšie). Je východiskom pre tvorbu školského vzdelávacieho programu.
- *Školský vzdelávací program* (ďalej aj „ŠkVP“) zohľadňuje (okrem ŠVP) aj špecifické podmienky školy a potreby regiónu.
- *Vzdelávacie oblasti* (ďalej aj „VO“) sú okruhy, do ktorých patrí problematika príbuzných vyučovacích predmetov. Zabezpečujú nadväznosť a previazanosť obsahu jednotlivých vyučovacích predmetov patriacich do konkrétnej oblasti. Umožňujú rozvíjanie medzipredmetových vzťahov, a tým aj kooperáciu v rámci jednotlivých predmetov.
- *Vzdelávacie štandardy* (ďalej aj „VŠ“) vymedzujú požiadavky, ktoré majú žiaci splniť v rámci konkrétneho ročníka a stupňa vzdelávania. Obsahujú učebné ciele, rámcový učebný obsah a výkonové požiadavky.
- *Rámcový učebný plán* (ďalej aj „RUP“) stanovuje časové dotácie vyučovacích predmetov v ŠVP podľa ročníkov. Určuje počet voliteľných (disponibilných) hodín. Tie škola konkretizuje vo svojom ŠkVP (navýši hodinovú dotáciu vyučovacím predmetom ŠVP alebo vytvorí nový vyučovací predmet).
- *Prierezové témy* (ďalej aj „PT“) sa svojím obsahom a výchovným zameraním premietajú do vymedzených vzdelávacích oblastí, dopĺňajú ich, prepájajú ich obsah s aktuálnym dianím v spoločnosti, s každodennou žitou skúsenosťou žiaka konkrétnej triedy a školy. PT pozitívne ovplyvňujú proces utvárania a rozvíjania funkčných kompetencií žiakov. PT sa môžu realizovať ako súčasť učebného obsahu vyučovacích predmetov alebo prostredníctvom samostatných projektov, seminárov, vyučovacích blokov, kurzov a pod. PT môžu tvoriť aj samostatný vyučovací predmet z rámca voliteľných (disponibilných) hodín.

Ostatná Správa Štátnej školskej inšpekcie o stave a úrovni výchovy a vzdelávania v školách a školských zariadeniach v Slovenskej republike v školskom roku 2017/2018 (2018) poukazuje na fakt, že „skúmanie stavu a úrovne v uvedenej oblasti bolo založené nielen na tom, aký odraz našli definičné rámce demokracie a ľudských práv v školských vzdelávacích programoch, ale aj na tom, **do akej miery bolo žiakom umožnené využívať potenciál** samosprávnych orgánov, okrem iného aj pri modelovaní pravidiel školského poriadku, či nastavovaní obsahu vzdelávania. Zistenia z inšpekcií poukazujú na to, že vzdelávanie k demokratickému občianstvu a k ľudským právam **nemá dostatok priestoru** nielen vo formálnom kurikule, ale ani v samotnom „žití“ aktérov vzdelávania hodnotami demokracie a základných práv. Za negatívny jav (v mnohých školách) môžeme považovať **absenciu demokratických procesov** voľby do žiackych samosprávnych orgánov, nevyužívanie ich potenciálu, formálne fungovanie, čo rozhodne pozitívne neprispieva k získavaniu občianskych kompetencií“ (s. 5), ani k budovaniu kompetencií potrebných pre budúci život v demokraticky orientovanej spoločnosti.

V akademickej a odbornej obci je čím ďalej, tým viac formulovaná požiadavka na presun dôrazu výchovno-vzdelávacieho procesu od faktických vedomostí smerom k zručnostiam, kompetenciám, hodnotám a postojom žiakov, **od memorovania smerom k učeniu v kontexte a zážitkovému učeniu**, od formálneho smerom k semiformálnemu a neformálnemu vzdelávaniu. Tento dopyt prichádza aj zo samotných škôl, nielen od vedenia škôl, ale aj od pedagógov a samotných žiakov. Inými slovami, ide o volanie po aktualizácii a modernizácii výchovno-vzdelávacích metód, ktoré vedú, okrem iného, aj k posilňovaniu postojov spoluzodpovednosti, angažovanosti a spolupatričnosti. Jedným z takýchto nástrojov je práve založenie a podporovanie ŽŠR. Je potrebnou **predispozíciou modernej a demokraticky zmýšľajúcej školy**, aby mala svoju vlastnú, plne funkčnú, žiacku samosprávu, ktorá bude nielen formálne zriadená, ale bude aktívna, angažovaná v systémových školských otázkach týkajúcich sa žiakov a akceptovaná ako rovnocenný partner do diskusie. Aj samotná ŽŠR je totiž výchovno-vzdelávacou metódou vedúcou k posilňovaniu občianskych kompetencií priamo aj nepriamo zaangažovaných žiakov.

Aktuálny stav v Európe a na Slovensku

Slovensko v Európe

Podľa výsledkov Youth Eurobarometra z roku 2018, ktorý je jedným z najrepresentatívnejších výskumov realizovaných v Európskej únii (EÚ) zameraných na deti a mladých ľudí a ktorý sa zameriaval na celkovú participáciu mladých Európanov vrátane hodnotenia rôznych sociálnych aspektov európskeho života, boli sledované o. i. tieto ukazovatele: dobrovoľnícke aktivity, účasť vo voľbách, účasť v skupinách a organizáciách mládežníckeho a športového charakteru. Vzorku tvorili mladí ľudia vo veku 15 -30 rokov, N=10 927 (celá EÚ), zber sa uskutočnil v roku 2017. Konkrétne boli v rámci participácie sledované tieto položky:

- zapojenie mladých ľudí v širokom spektre aktivít (skupín, klubov), ako sú športové kluby a kultúrne organizácie,
- účasť v politických voľbách na miestnej, regionálnej a národnej úrovni,
- zapojenie do dobrovoľníckych aktivít, zahrnutie formálneho uznania do týchto aktivít alebo iná kompenzácie za účasť,
- zapojenie do medzinárodného dobrovoľníctva a medzinárodných mládežníckych projektov.

Medzi primárne relevantné výstupy jednoznačne patria zistenia o sociálnej a občianskej participácii mladých Európanov. Za hlavné a najkľúčovejšie zistenia v rámci celej EÚ možno považovať nasledovné:

- Konštatujeme celkový nárast participácie, ktorá je ale stále nižšia ako v roku 2013.
- Účasť na organizovanej dobrovoľníckej aktivite je 31%, mala **hlavne lokálny charakter** (ibid.).

Európsky kontext dopĺňajú nasledovné zistenia za Slovensko:

- Participácia sa v sledovanom období odohrávala hlavne v týchto zariadeniach: mládežnícke kluby, voľnočasové kluby alebo aktivity mládežníckych organizácií. Participácia detí a mladých ľudí dosiahla za poslednú rok **úroveň 5%, čo je v porovnaní z ostatnými krajinami EÚ najnižšia nameraná hodnota**.
- Zároveň bola na Slovensku zaznamenaná najnižšia miera celkovej participácie v rámci EÚ **vo všetkých sledovaných oblastiach** (kultúrna, komunitná, politická, ľudské práva, rozvojová pomoc, environmentálne), a to vo výške **iba 30%**.
- Najvyššie bolo z hľadiska participácie zapojenie do **športových klubov**, hoci stále iba vo výške 12% opýtaných.
- Vo všetkých oblastiach nastal **pokles participácie**, v lepšom prípade „len“ stagnácia.

- Výrazný pokles participácie sme zaznamenali aj **v otázke účasti vo voľbách**, kde oproti roku 2014 nastal **pokles o 9%**.
- V otázke zapojenia sa do organizovaných dobrovoľníckych aktivít výskum uvádza aktuálnu úroveň 21% (štvrtá priečka od konca rebríčka), kde opäť zaznamenávame pokles o 3 percentuálne body oproti roku 2014, pričom participácia sa realizovala prevažne na úrovni lokálnej komunity (ibid.).

V oblasti participácie skutočne máme čo doháňať, a to nielen v porovnaní s vyspelými krajinami západnej Európy. V porovnaní s ostatnými krajinami EÚ **sme na chvoste hlavne v občianskej participácii**. Vzhľadom na to, že ide o tretie meranie od roku 2013, môžeme hovoriť o **dlhodobom trende poklesu občianskej participácie mladých ľudí**. V tomto smere je to trend opačný, ako na úrovni celej EÚ, kde posledné 2 merania naznačili mierny nárast zapájania mladých ľudí do občianskych aktivít. V politickej participácii dosahujeme v medzinárodnom porovnaní mierne lepšie výsledky, hoci aj v tomto prípade je SR v spodnej časti rebríčka (ibid.).

Zistenia zo slovenských škôl

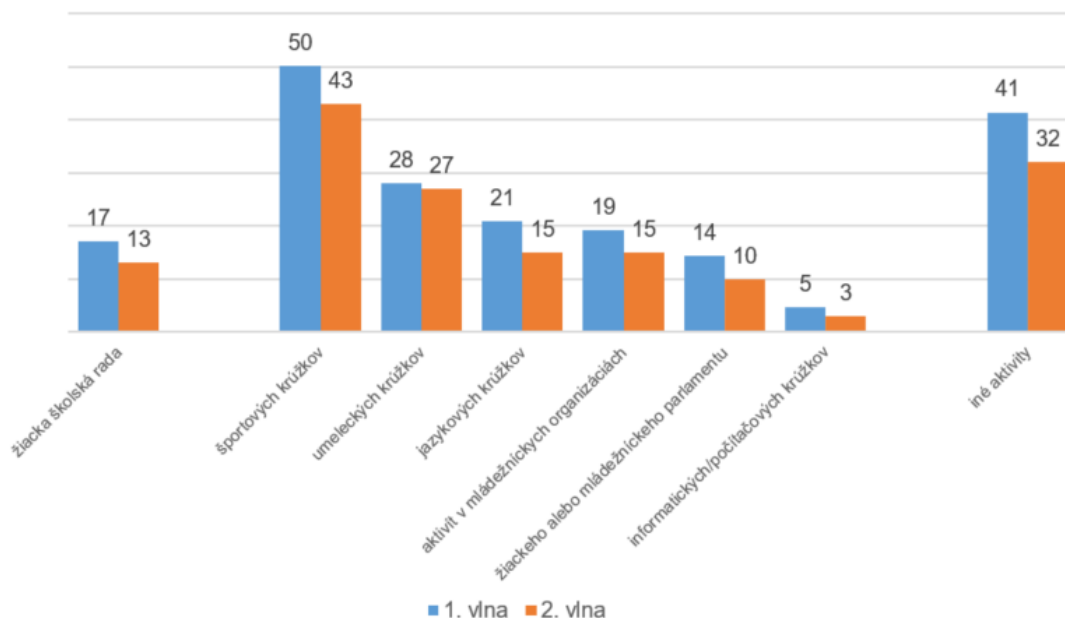
Primárny výskum, ktorý bol v rámci projektu realizovaný so zapojením 15 základných a stredných škôl s regionálnym rozložením na západnom, strednom aj východnom Slovensku, bol realizovaný v dvoch fázach zberu v období od novembra 2018 do júna 2019. Dotazníkovou formou boli oslovení žiaci o veľkosti vzorky $N = 828$ respondentov, (v 1. vlne 488 respondentov, v 2. vlne 340 respondentov). Výskum bol anonymný bez zapojenia spolupracujúcich pedagógov, ktorí boli počas realizácie výskumu prítomní iba ako pedagogický dozor. Zber prebiehal v elektronickej podobe.

Dotazník zisťoval základné socio-demografické údaje o respondentoch, ich znalosť a hodnotenie prítomnosti a činnosti ŽŠR na ich škole, rovnako sa však týkal aj ďalších participatívnych aktivít na škole, ktoré s činnosťou ŽŠR a s rozvojom občianskych kompetencií žiakov neoddeliteľne súvisia a prelínajú sa. Spolu teda výskum sledoval až 35 indikátorov. Nižšie uvádzame hlavné závery výskumu, pričom detailnejšie o priebehu a výsledkoch výskumu pojednáva samostatná dedikovaná správa vytvorená v rámci projektu (Čavojská, 2019).

*„Zapájanie do **mimoškolských aktivít**“*

Celkovo je možné konštatovať **pomerne vysokú aktivitu detí a mladých ľudí**, ktorí vyplnili dotazník. Vzhľadom na to, že projekt sleduje v prvom rade žiacku školskú radu a jej účinkovanie v škole, sledovali sme v prvom rade zapojenie do tejto aktivity, ktorú deklarovala v priemere približne jedna sedmina respondentov, ktorí sa zapojili do prieskumu (13, resp. 17%, respondentov).

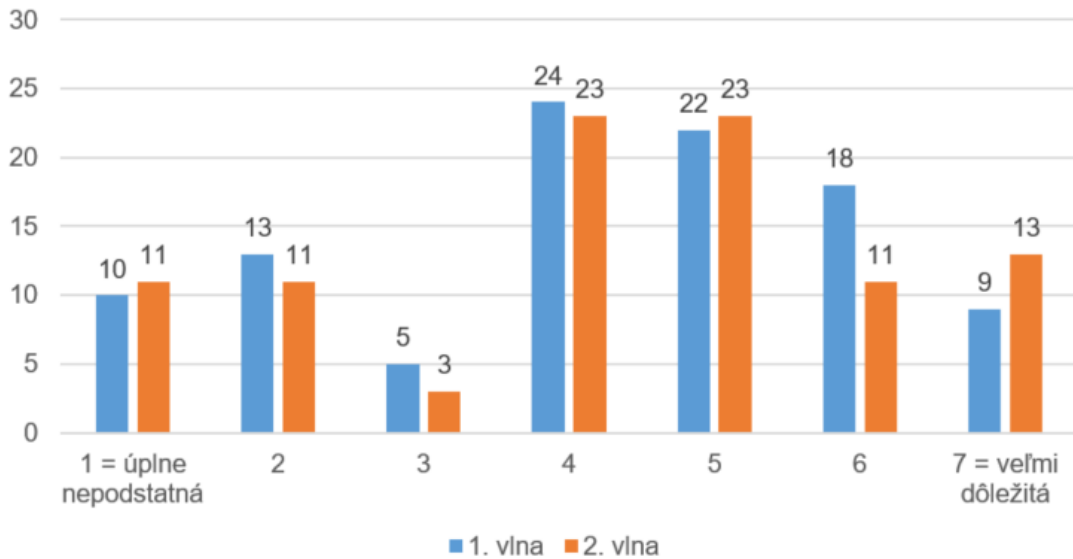
Čo sa týka profilu aktivít, do ktorých sa respondenti ďalej zapájajú, z predloženého zoznamu relatívne najvyššia miera zapájania je do športových krúžkov, ktoré uvádza približne polovica respondentov. Navštevovanie umeleckých krúžkov potvrdila viac ako štvrtina respondentov, jazykové krúžky deklarovala približne pätina zapojených respondentov. Ďalšiu priečku obsadili aktivity v mládežníckych organizáciách. Relatívne najnižšie zastúpenie majú informatické, resp. počítačové, krúžky“ (ibid., s. 5).

Graf č. 1: Zapájanie do mimoškolských aktivít (v %) (zdroj: ibid.)

„**Hodnotenie činnosti** žiackej školskej rady

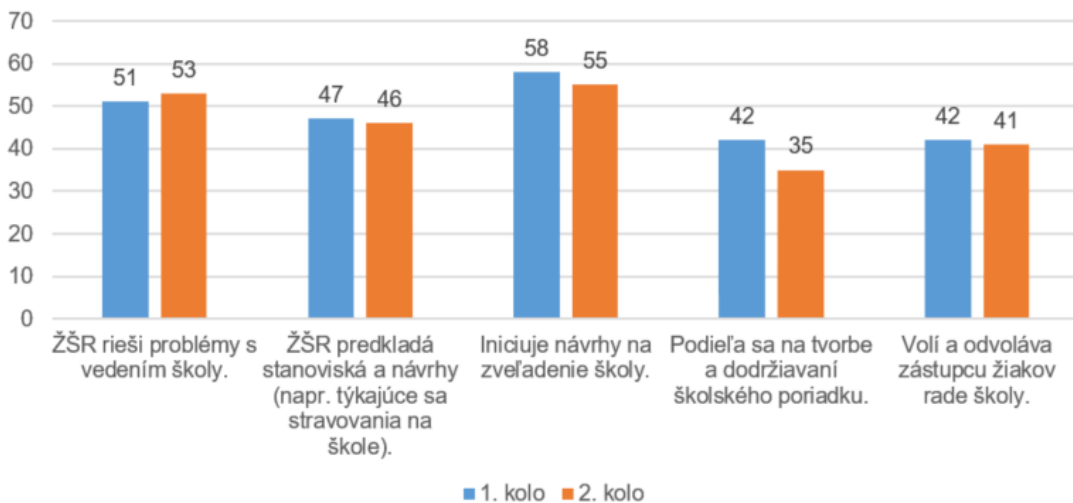
Vzhľadom na spôsob výberu respondentov je pochopiteľné, že prevažná väčšina respondentov (viac ako 90% respondentov) už o žiackej školskej rade (ŽŠR) počula. Na otázku, či na ich škole existuje žiacka školská rada, opäť prevažná väčšina respondentov uviedla kladnú odpoveď. Pýtali sme sa tiež na hodnotenie dôležitosti fungovania žiackej školskej rady na škole. Prevažuje hodnotenie **vysokej dôležitosti fungovania ŽŠR na škole**. Ako úplne nepodstatnú ju hodnotila len asi desatina respondentov (10%, resp. 11%)“ (ibid., s. 5).

Graf č. 2: Hodnotenie dôležitosti fungovania žiackej školskej rady (v %) (zdroj: ibid.)

„Znalosť činnosti žiackej školskej rady

Celkovo je možné konštatovať, že znalosť činnosti a kompetencií žiackej školskej rady nie je celkom jednoznačná. Z predloženého zoznamu dokázala príslušnú činnosť žiackej školskej rady na svojej škole identifikovať približne polovica respondentov a menej. Stále však približne tretina nevie o tom, že by tieto činnosti na ich škole žiacka školská rada vykonávala“ (ibid., s. 5).

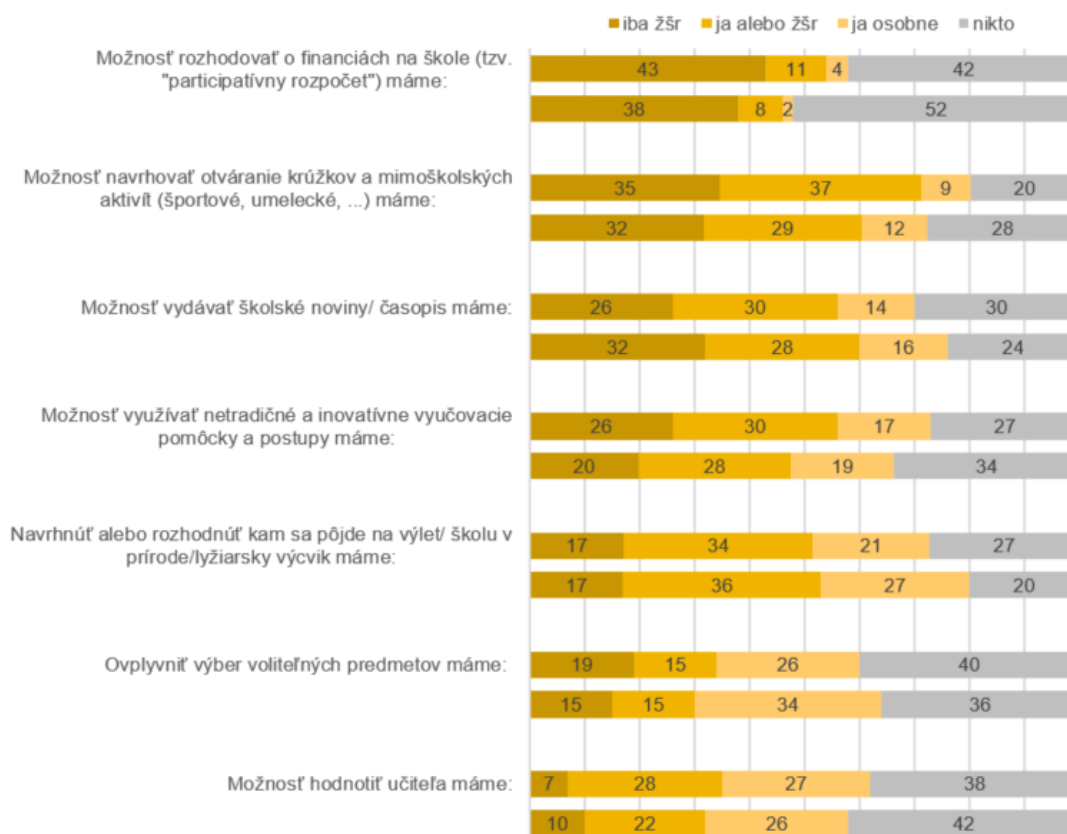

Graf č. 3: Znalosť činnosti žiackej školskej rady (v %) (odpovede „áno“) (zdroj: ibid.)

„Relatívne najčastejšie bola z predloženého zoznamu uvádzaná možnosť, že žiacka školská rada iniciuje návrhy na zveladenie školy. Druhou najčastejšie uvádzanou aktivitou je „ŽŠR rieši problémy s vedením školy“. Obe tieto možnosti uviedla viac ako polovica respondentov. Menej ako polovica uviedla aj to, že „ŽŠR predkladá stanoviská a návrhy“ a „volí a odvoláva zástupcu žiakov v rade školy“. Relatívne najnižšia je rozpoznateľnosť pri „podieľaní sa na tvorbe a dodržiavaní školského poriadku“. V hodnotení dôležitosti sa ale prikláňajú respondenti k pozícii, že **ŽŠR je dôležitý inštitút** na škole“ (ibid., s. 5).

„Participatívne aktivity na školách

Mnohé z predloženého zoznamu participatívnych príležitostí na školách respondenti hodnotili ako **nedostupné**. Relatívne najmenšie zastúpenie majú žiaci a študenti pri možnosti rozhodovať o financiách na škole (participatívny rozpočet), ako aj pri možnosti ovplyvniť výber voliteľných predmetov. Samozrejmosťou nie je ani možnosť hodnotiť učiteľa“ (ibid., s. 5).

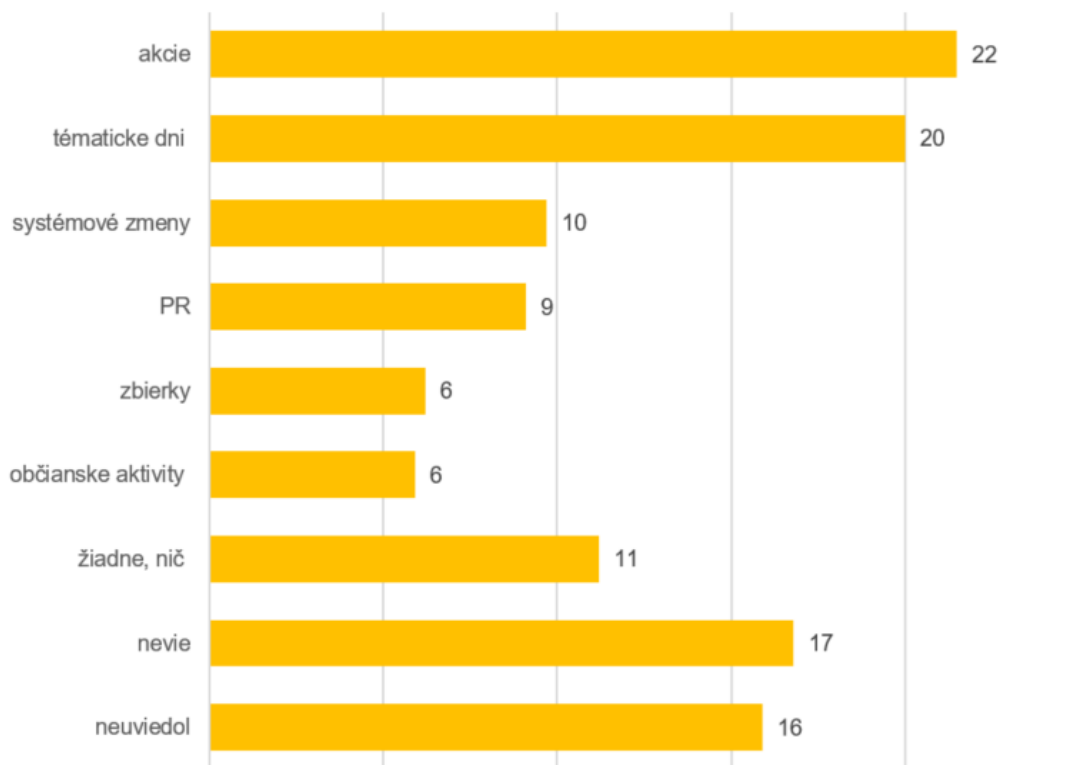
Pozn.: V prvom riadku sú vždy údaje z 1. kola zberu dát, v druhom riadku sú uvedené údaje z 2. kola.

Graf č. 4: Zapájanie do participatívnych aktivít (v %) (zdroj: ibid.)

„**Relatívne najviac** kompetencií ŽŠR je prisudzovaných respondentmi pri možnosti navrhovať otváranie krúžkov a mimoškolských aktivít či pri vydávaní školského časopisu. Pri ostatných aktivitách sledujeme skôr početnejší výskyt odpovedí „ja alebo ŽŠR“. Čo sa týka individuálnej možnosti zapojenia, táto je pozorovateľná hlavne pri výbere možnosti, kam sa pôjde na výlet, pri výbere voliteľných predmetov, alebo pri možnosti hodnotenia učiteľa. Rozloženie odpovedí v tomto prípade vypovedá skôr o **neujasnenom postavení žiackej školskej rady a jej kompetenciách**“ (ibid., s. 6).

„Zaznamenané aktivity ŽŠR v uplynulom školskom roku

V druhom kole zberu dát sme položili respondentom otázku, aké aktivity organizované ŽŠR zaznamenali počas uplynulého školského roka. Väčšina respondentov (celkovo až 56% respondentov, ktorí sa zapojili do výskumu v 2. etape zberu dát) uviedlo, že v sledovanom období zaznamenali aktivitu žiackej školskej rady na svojej škole. Žiadne aktivity, ktoré by organizovala ŽŠR, deklarovalo len 11% respondentov. Dopočet do 100% v tomto prípade tvorili odpovede neviem, resp. neuviedol“ (ibid., s. 6).

Graf č. 5: Aktivity, ktoré organizovala ŽŠR v uplynulom školskom roku (v %) (možnosť viacerých odpovedí, súčet presahuje 100%) (zdroj: ibid.)

„**Najčastejšie uvádzanými aktivitami bolo organizovanie školských akcií** (napr. školský výlet, športové aktivity, olympiády, imatrikulácie, ples a pod.). Takúto odpoveď uviedlo až **22%** respondentov. Druhou najčastejšou odpoveďou bolo organizovanie **tematických dní**, ako sú napr. Mikuláš, Deň Zeme, Valentín, Vianoce, ktoré celkovo uviedlo 20% respondentov.

Ďalších **10% respondentov uviedlo v tomto prípade systémové zmeny**. Odpovede odkazovali napr. k otázkam súvisiacim so školským poriadkom, úpravou či organizáciou priestorov a pod. 9% respondentov uviedlo aj organizovanie PR aktivít školy (ako napr. Deň otvorených dverí, oblečenie, reklamné materiály, aktivity pre verejnosť).

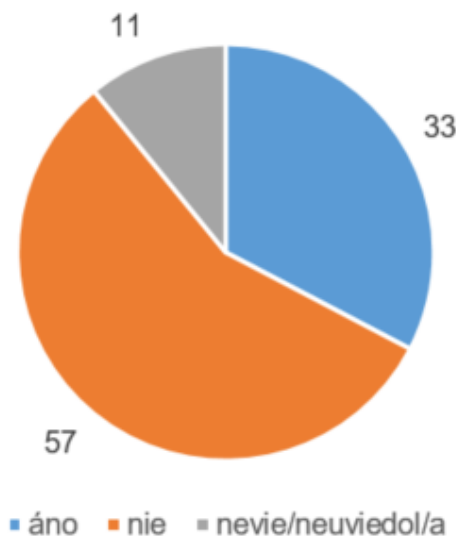
S menšou frekvenciou sa medzi odpoveďami respondentov objavili ešte aj organizovanie rôznych charitatívnych zbierok (6%). Približne rovnaká časť respondentov v tejto súvislosti uviedla občianske aktivity (6%), pod ktorými sa objavili odpovede ako simulované voľby, diskusie či dobrovoľnícke aktivity“ (ibid., s. 6).

„**Hodnotenie zmien** v činnosti ŽŠR v uplynulom školskom roku

Z hľadiska hodnotenia úspešnosti projektu je dôležité sledovať aj to, či došlo v činnosti ŽŠR v uplynulom roku k zmene, ideálne pozitívnej. V druhej etape zberu dát sme preto zisťovali aj túto otázku. Zistené údaje napovedajú o tom, že existuje významná časť škôl, na ktorých nastali v súvislosti s realizáciou projektu pozitívne zmeny. Napriek tomu, že projekt bežal súbežne so školským rokom, čo nie vždy vytvára dobré možnosti pre efektívnu implementáciu zmien, **až tretina respondentov** si všimla zmeny v činnosti ŽŠR. Zároveň treba konštatovať, že títo respondenti hodnotili zmeny ako zmeny k lepšiemu“ (ibid., s. 6).

Graf č. 6: Hodnotenie zmien v činnosti ŽŠR (v %) (zdroj: ibid.)

Graf č. 7: Zaznamenané zmeny v činnosti ŽŠR (v %) (zdroj: ibid.)

„Výsledky výskumu ukazujú viacero pozitívnych zistení. V prvom rade je to zistenie o **pomerne vysokej celkovej aktivite žiakov a študentov**. Až 79% respondentov uviedlo, že je zapojených aspoň do jednej z predloženého zoznamu aktivít mimo vyučovania. Približne každý desiaty respondent je zapojený aj do aktivít žiackej školskej rady. Najvyšší podiel v rámci aktivít však tvoria športové aktivity (polovica respondentov).

Inštitút žiackej školskej rady medzi respondentmi zapojenými do výskumu je dobre známy. Väčšina respondentov ho nielen pozná, ale tiež ho **hodnotí veľmi pozitívne**. Tendenciu hodnotiť ŽŠR pozitívnejšie majú respondenti, ktorí navštevujú jazykové alebo umelecké krúžky, alebo sa zapájajú do aktivít mládežníckych organizácií. Pozitívne hodnotenia uvádzajú tiež častejšie tí respondenti, ktorí deklarovali, že sa zapájajú do aktivít žiackej školskej rady.

Na druhej strane, čo sa týka aktivít, ktoré vykonáva žiacka školská rada, **znalosť kompetencií a možností** toho, ako môže ŽŠR pozitívne zasiahnuť do diania na škole, **nie je vysoká**. Skôr naopak, pričom najväčší priestor vidia v zapojení do aktivít na zveladenie školy, **menej však na aktivitách, ktoré sa týkajú spolupodieľania sa na chode školy**. ŽŠR je vnímaná ako dôležitý inštitút. No v odpovediach respondentov čítame skôr medzi riadkami, kde by mohla zohrávať významnú úlohu, hlavne v oblasti riešenia problémov s vedením školy. Tieto zistenia dobre dokresľuje spontánne uvádzaný zoznam činností ŽŠR, kde dominujú aktivity, ktoré s vyučovaním a chodom školy nesúvisia. Ide organizáciu podujatí mimo vyučovania, či už sú to športové turnaje, rôzne tematické dni a aktivity s tým súvisiace (napr. zbierky, Mikuláš, Valentín), PR aktivity školy a pod. **Minoritné zastúpenie majú potom občianske aktivity**, zamerané na občianske kompetencie, kam patria hlavne študentské voľby.

Čo sa týka participatívnych aktivít, želaný stav, ktorý sme sa snažili zachytiť prostredníctvom predloženého zoznamu aktivít, ukazuje, že je zatiaľ žitej realite žiakov a študentov na školách vzdialený. Samozrejmosťou nie je ani len možnosť hodnotiť učiteľa. Na druhej strane, ak dostávajú študenti a ŽŠR priestor, je to v oblasti „bezbolestných“ aktivít, ako je vydávanie školského časopisu či možnosť ovplyvniť ponuku mimoškolských aktivít. Odpovede a ich rozloženie v tomto prípade vypovedá o **neujasnenom postavení žiackej školskej rady** a jej kompetenciách, zároveň ukazuje, že nie vždy a všade je súčasťou participatívnych aktivít. Či presnejšie, **participácia študentov môže bežať aj bez zapojenia žiackej školskej rady.**

Pozitívnym zistením výskumu vo vzťahu k projektu je informácia, že približne tretina respondentov zaznamenala nejakú zmenu v činnosti žiackej školskej rady, pričom tieto zmeny hodnotia pozitívne. Toto zistenie je možné považovať za úspech, a to aj preto, lebo vzdelávacie aktivity projektu cielené na pedagógov prebiehali súbežne s aktivitami žiackej školskej rady, tak ako bežal školský rok. Implementácia zmien bola za pochodu, čo nie je vždy v praxi možné a ani jednoduché“ (ibid., str. 21).

Výsledky výskumu v rámci špecifickej vzorky hmatateľne korelujú s dlhodobými výskumami na slovenskej aj európskej úrovni, ako aj s empirickými skúsenosťami zo školského prostredia ZŠ a SŠ po celom Slovensku. Sú preto varovným signálom a motiváciou pre ďalšiu podporu rozvoja žiackej školskej participácie. Pozitívny vplyv dlhodobej práce s koordinátormi ŽŠR, ktorá sa pretavila do pozitívnych zmien v činnosti ŽŠR, ktoré sú navyše citelné aj ostatných žiakov, zas ukazuje, aké dôležité sú v celom procese dlhodobá podpora a celoživotné vzdelávanie pedagógov ZŠ a SŠ.

Aktéri školskej participácie

Aktérov ovplyvňujúcich prítomnosť a kvalitu participatívnych procesov v otázke žiackej školskej participácie možno hodnotiť podľa viacerých kritérií, či už ide o ich interný alebo externý potenciál, trvalú udržateľnosť alebo dočasnosť pôsobenia a premenlivosť, systémový alebo lokálny dopad, mieru každodenného kontaktu so žiakmi a pod. Celkovo pritom ide predovšetkým o týchto aktérov:

- Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR,
- Priamo riadené organizácie (ďalej aj „PRO“) MŠVVaŠ SR – Štátny pedagogický ústav, Metodicko-pedagogické centrum, Štátny inštitút odborného vzdelávania a IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže,
- Štátna školská inšpekcia,
- Vláda SR,
- Firmy s lokálnou, celoslovenskou aj medzinárodnou pôsobnosťou,
- Orgány samosprávy na krajskej aj miestnej úrovni,
- Zriaďovatelia,
- Vysoké školstvo vrátane vedeckej a akademickej obce,
- Vedenie ZŠ a SŠ (riadiaca a manažérska úroveň),
- Pedagogický zbor ZŠ a SŠ (špeciálne postavenie majú učitelia spoločenskovedných predmetov a koordinátori ŽŠR),
- Nepedagogickí zamestnanci ZŠ a SŠ,
- Rodičia a starí rodičia žiakov, resp. celé rodiny,
- Relevantné mimovládne organizácie (MVO),
- Neformálne iniciatívy a aktívni jednotlivci,
- Odborná verejnosť,
- Laická verejnosť.

Ako uvádzame vyššie, z hľadiska tvorby verejných politík je najefektívnejšie, ak, v tomto prípade v oblasti podpory a rozvoja participácie detí a mladých ľudí v prostredí školy, kombinujeme dva prístupy - tzv. *bottom-up* (zdola) a *top-down* (zhora) - a ak v tomto duchu **synergizujeme aj jednotlivých aktérov**. Niektorí pritom môžu na školské prostredie pôsobiť jednosmerne, zatiaľ čo spolupráca s inými prebieha vzájomne. V ďalšej analýze sa pritom zameriame iba na tých aktérov, ktorí majú najväčší potenciál pozitívne ovplyvniť kvalitu a rozsah participácie žiakov v školskom prostredí ZŠ a SŠ.

Primárne je dôležité spomenúť MŠVVaŠ SR a jeho PRO, ktoré **priamo tvoria štátne politiky** v oblasti vzdelávania, vrátane následnej metodickkej, vzdelávacej, odbornej a mládežníckej podpory. Každoročne pritom tiež vydávajú tzv. Pedagogicko-organizačné pokyny, ktorých cieľom je špecifikovať výchovno-vzdelávacie priority na daný školský rok, v rámci ktorých je možné **vyzdvihnúť práve dôležitosť rozvoja**

participatívnej školskej klímy a atmosféry. Štátna školská inšpekcia pritom môže, tak ako v minulosti, realizovať, napr. formou terénnych meraní, monitoring stavu žiackej školskej participácie priamo na školách po celom Slovensku.

Na nižšej úrovni smerom ku školám sú orgány krajskej a miestnej samosprávy, ktoré sú zriaďovateľmi jednotlivých škôl a školských zariadení vo svojej pôsobnosti (okrem bilingválnych gymnázií, ktorých zriaďovateľom je Ministerstvo vnútra SR). Hoci sa ich úloha v živote školy častokrát zužuje na finančné zabezpečovanie priebehu vzdelávania, je v ich kompetencii zabezpečovať pre školy vo svojej zriaďovateľskej pôsobnosti doplnkové vzdelávacie príležitosti či **stanovovať doplnkové vzdelávacie priority**. Zvláštnou kategóriou sú pritom súkromné školy, kde zriaďovateľ napĺňa stanovené politiky, ale zároveň prostredníctvom školy realizuje vlastné výchovno-vzdelávacie stratégie a inovatívne prístupy.

Život v škole pritom **priamo najviac ovplyvňuje práve vedenie školy** – riaditeľ/ka, zástupcovia/kyne či manažér/ka, ktorí tvoria víziu školy a stanovujú základné pravidlá a atmosféru v škole. V prípade participatívneho riadenia je pritom žiaduce, aby **aj samotná vízia školy vznikala participatívne** na všetkých jej úrovniach, a teda aby o predstavách o spoločnom priestore a jeho fungovaní prebiehali vzájomné rozhovory a diskusie medzi jednotlivými obyvateľmi školy. Ďalší stupeň participácie je **otvorená komunikácia a prístupnosť** vedenia školy zo strany kolegov, žiakov i rodičov – iba tak je možné vybudovať **dôveru, bezpečné a otvorené prostredie**, ktoré sú základom efektívnej, zmysluplnej a pre všetky strany uspokojujúcej participácie. Víziu, ktorou môže byť práve aj participatívne školské prostredie, kandidát prezentuje v procese uchádzania sa o pozíciu riaditeľa, čo môže byť ideálnou príležitosťou na stanovenie participácie ako priority, ktorú je následne možné preniesť aj na pedagogický i nepedagogický zbor a v neposlednom rade na koordinátora ŽŠR, ktorý je primárnym styčným dôstojníkom žiackej samosprávy a platformou pre dialóg medzi vedením školy a žiakmi. Ako sme však už upozorňovali vyššie, školy tiež svojím inovatívnym prístupom k podpore žiackej školskej participácie môžu pôsobiť ako **silný inšpiratívny prvok pre ďalšie školy**.

Ani **ŽŠR** však nemožno považovať za formálnu záležitosť, ktorú „vybavíme“ schválením štatútu. Je vitálne, aby žiacka školská rada sama žila participatívne, tzn. aby len neorganizovala školské akcie, ale tvorila žiacku či študentskú víziu školy, zbierala podnety i sťažnosti od žiakov, tieto riešila a komunikovala smerom k vedeniu školy. Nakoľko mnohokrát členovia žiackych školských rád sami nepoznajú vlastné kompetencie (viď výsledky výskumu vyššie), je veľmi náročnou úlohou práve pre koordinátora ŽŠR, aby žiakov informoval o týchto skutočnostiach, ktoré zásadne menia charakter činnosti ŽŠR.

Špecifickou cieľovou skupinou sú v otázke žiackej participácie v prostredí školy **rodičia a starí rodičia žiakov**. Aj keď školy robia, čo je v ich silách, aby ich integrovali do života školy, vyťažení rodičia mnohokrát nemajú kapacity či záujem zúčastňovať sa na

živote školy, participatívnych či komunitných aktivitách vo väčšej ako nevyhnutnej miere, čo, zákonite, neprospieva participatívnej atmosfére a nepodnecuje žiakov k dlhodobejšej aktivite. Prekážkou je tiež **vyťaženosť samotných žiakov**, ktorí po vyučovaní navštevujú záujmové krúžky či iné mimoškolské aktivity, ktoré ich aj ich rodičov plne vyťažujú.

Inšpiráciu pritom mnohokrát prinášajú mimovládne organizácie, aktívni jednotlivci či neformálne **občianske iniciatívy**, ktoré adresujú dôležité lokálne či celospoločenské problémy formou, ktorá je prístupná pre všeobecnú verejnosť, a tým upozorňujú na potrebu občianskej participácie. Lokálne združenia či iniciatívy majú pritom nenahraditeľný potenciál z hľadiska miestneho „susedského“ pôsobenia, celoslovenské organizácie zas zvyčajne majú kapacitu poskytovať širšiu celoslovenskú podporu či už na metodologickej, vzdelávacej, voľnočasovej či inej platforme.

Je pritom ideálne, keď všetci aktéri **spolupracujú** na zdieľanej, inkluzívnej – a participatívne vytvorenej – vízii, ktorej súčasťou je hlas detí a mladých ľudí, ktorý sa nestráca v dave „dospelých“, ale **ktorý je skutočne počuť**. V príbehoch jednotlivých škôl môžu byť všetky tieto hlasy zastúpené v rôznej intenzite podľa aktuálnych príležitostí, proaktivity jednotlivých aktérov, potrieb, kontextu a záujmov žiakov, učiteľov i rodičov v danej komunite. Okrem výsledku je totiž v prípade participácie dôležitý aj samotný **proces** – a ten by mal byť všetkým aktérom pozorne načúvať, snažiť sa porozumieť a prepojiť všetky námety a potreby v rámci komunity, aby z nej nikto nebol vyčlenený.

Namiesto záveru: ako ďalej, žiacka participácia?

Ako možno vyrozumieť z predloženej analýzy, na jednej strane je žiacka školská participácia komplexný a nekonečne trvajúci, cyklický *proces*, na ktorého konci je demokratická školská klíma, kvalitné a otvorené pracovné prostredie pre všetkých či občiansky zmýšľajúci a angažovaní žiaci ako budúci občania. Na strane druhej ho možno pomenovať aj oveľa jednoduchšie – je to *spolupráca*, *spolurozhodovanie* a *spoluúčasť* na dianí v komunite školy, je to otvorená *komunikácia* a zohľadňovanie potrieb a záujmov všetkých tých, ktorých sa naše rozhodnutie dotýka. Až keď sa do participácie pustíme, zistíme, a to najmä v prostredí školy, ktorej životný cyklus je nekonečný sled za sebou plynúcich školských rokov, že jej cieľom je *cesta* a že žiadny participatívny proces v komunite nie je nikdy ukončený. Participácia v školskom prostredí je preto *princíp*, ktorý by mal byť uplatňovaný každodenne a vždy, keď je príležitosť zapojiť do rozhodovania deti a mladých ľudí ako plnohodnotných členov školskej komunity, ktorí majú hlas, ktorý nesmieme zanedbávať a ignorovať. Ak ho totiž odignoruje demokratická spoločnosť, príležitosť na vyjadrenie sa mu dá tá extrémna.

V rámci projektu s názvom „*Tvorba mechanizmov participácie detí a mládeže na rozhodovacích procesoch školy a tvorbe verejných politík mládeže*“ je naším cieľom, v spolupráci s partnermi, Nadáciou otvorenej spoločnosti-Open Society Foundation a Radou mládeže Slovenska, pripraviť pre orgány verejnej správy set odporúčaní, ktorými môžu žiacku participáciu v prostredí školy zo svojej pozície podporiť. Inovatívne a aktívne školy, ktoré chcú s participáciou začať vo svojej komunite hneď, zas budú mať k dispozícii námety a nástroje na to, ako tento proces iniciovať alebo začať skvalitňovať podľa vlastného uváženia, napríklad, hneď zajtra. To, ako bude zavádzanie participácie v škole prebiehať, je vysoko individuálnym procesom, je však nesmierne dôležité, aby demokratizácia prostredia škôl v prospech žiakov začala čo najskôr.

Všetky naše zistenia, prezentované v tomto dokumente, je pritom potrebné citlivo vnímať v kontexte konkrétnej školy a komunity, ale aj v celkovom historicko-spoločenskom kontexte našej krajiny, regiónu a Európy. Tento konštruktívny zámer je inšpirovaný a ovplyvnený viacerými aktuálnymi spoločenskými faktormi. Zatiaľ, čo cieľom tohto dokumentu bolo upriamiť pozornosť a poskytnúť vhľad do otázky participácie v školskom prostredí ako spoločenského a občianskeho fenoménu, je nevyhnutné naďalej sledovať trendy v jej vývoji a nových možnostiach, ktoré ponúka, a tiež trendy a nálady v spoločnosti ako takej. Neustále reflektovanie aktuálneho diania a otvorenosť novým podnetom sú totiž esenciou participácie.

Zoznam použitej literatúry

Arnstein, S. R. 1969. *A Ladder of Citizen Participation*. In: AIP Journal, 35. vydanie, č. 4. 8 s. Dostupné na: <https://www.participatorymethods.org/sites/participatorymethods.org/files/Arnstein%20Ladder%201969.pdf>

Bieliková, M. a kol. 2012. *Školská samospráva a občianska aktivácia mládeže. Ústav informácií a prognóz školstva*. Dostupné na: https://www.iuventa.sk/files/documents/7_vyskummladeze/vyskum/2012/zaverecna_sprava.pdf

Bošňáková, M., Miháliková, J. 2005. *Aj nás sa to týka. Príručka pre zakladateľov žiackych školských rád*. IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže.

Bútorová, Z., Gyárfášová, O. 2010. *Občianska participácia: trendy, problémy, súvislosti*. In Sociológia 42, 2010, č. 5. 45 s. Dostupné na: <https://www.sav.sk/journals/uploads/05130915Butorova%20Gyarfasova2%20OK%20AF.pdf>

Čavojská, K. 2019. *Úroveň žiackej participácie v škole prostredníctvom žiackej školskej rady. Správa z výskumu, vstup do hlavnej analýzy*. 27 s. Dokument vypracovaný v rámci projektu „Tvorba mechanizmov participácie detí a mládeže na rozhodovacích procesoch školy a tvorbe verejných politík mládeže“.

Čuchranová, D., Dúbravová, V., Lysý, J., Malík, B., Mistrík, E., Pánik, P. 2001. *Občan a občianstvo*. POPE PRINT. 320 s. Dostupné na: <http://erichmistrík.sk/knihy/oao.pdf>

Diamond, L. 1999. *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Európska komisia. 2018. Flash Eurobarometer 455. Briefing Note: European Youth. Dostupné na: https://www.agenziagiovani.it/images/media/88554/Eurobarometro_Sintesi_Report_European_Youth_2017_en.pdf

Fredricks, J. A., Blumenfeld, P. C., Paris, A. H. 2004. *School Engagement: Potential of the Concept, State of the Evidence*. In: Review of Educational Research. 74. vydanie, č. 1. 50 s. Dostupné na: <https://pdfs.semanticscholar.org/c963/6302347cf7f35aefc0a12476cd7388b9bdb3.pdf?ga=2.246157380.1735378645.1587921180-120380075.1587921180>

Hart, R. A. 1992. *Children's Participation: From Tokenism to Citizenship*. Innocenti Essays č. 4. UNICEF International Child Development Centre. Dostupné na: 43

https://www.researchgate.net/publication/24139916_Children's_Participation_From_Tokenism_To_Citizenship

Innes, J. E., Booher, D. E. 2004. *Reframing Public Participation: Strategies for the 21st Century*. In: *Planning Theory & Practice*. 5. vydanie, č. 4. 17 s. Dostupné na: <https://escholarship.org/uc/item/4gr9b2v5>

Inštitút pre verejné otázky. 2019. *Výchova mládeže k občianskemu spolunažívaniu*. Výsledky výskumu. Dostupné na: http://www.ivo.sk/buxus/docs//vyskum/IVO_Mladez_vyskum_jun_2019.pdf

Macháček, L. 2010. *Formálna a neformálna edukácia stredoškolákov k demokratickému občianstvu na Slovensku*. In: *Pedagogika.sk*. 1. ročník, č. 4. 20 s. Dostupné na: <http://www.casopispedagogika.sk/rocnik-1/cislo-4/Machacek%20studia%20PG.pdf>

Organizácia spojených národov (OSN). 1989. *Dohovor o právach dieťaťa*. Dostupné na: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/ministerstvo/narodne-koordinacne-stredisko/dohovor-pravach-dietata.pdf>

Plichtová, J., Šestáková, A. 2018. *Analytický rámec pre plánovanie a hodnotenie projektov verejnej participácie*. Úrad splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre rozvoj občianskej spoločnosti Bratislava. Dostupné na: https://www.minv.sk/swift_data/source/rozvoj_obcianskej_spolocnosti/aktuality/participacia/2019/z_dennikov_pilotnych_schem/februar/participacia_moja_laska/Analytický%20ramec%20pre%20planovanie%20a%20hodnotenie%20projektov%20verejnej%20participacie.pdf

Rada mládeže Slovenska. 2019. *8 z 10 mladých ľudí si myslí, že politici sa o nich nezaujímajú*. Rada mládeže Slovenska preto začína s kampaňou. In: *Amavet.sk*. Dostupné na: <https://www.amavet.sk/8-z-10-mladych-ludi-si-mysli-ze-politici-sa-o-nich-nezaujimaju-rada-mladeze-slovenska-preto-zacina-s-kampanou/>

Rappaport, J. 1984. *Studies in Empowerment: Introduction to the Issue*. *Prevention in Human Services* č. 3. 6 s. Dostupné na: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1300/J293v03n02_02

Rocha, E. M. 1997. *A Ladder of Empowerment*. In: *Journal of Planning Education and Research*. Dostupné na: <https://doi.org/10.1177/0739456X9701700104>

Roško, R. 2000. *Občianstvo v sociálnosystémovom zlome Slovenska*. In: *Slovensko na konci tisícročia*. 42 s. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.

Schroeter, R., Scheel, O., Renn, O., Schweizer, P. 2016. *Testing the Value of Public Participation in Germany: Theory, Operationalization and a Case Study on the Evaluation*

of Participation. In: Energy Research & Social Science, č. 13. 9 s. Dostupné na:
https://scholar.google.sk/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&as_vis=1&q=Schroeter%2C+R.+et+al.+Testing+the+value+of+public+participation+in+Germany&btnG

Štátna školská inšpekcia. 2018. *Správa o stave a úrovni výchovy a vzdelávania v školách a školských zariadeniach v Slovenskej republike v školskom roku 2017/2018*. Dostupné na:

https://www.ssiba.sk/admin/fckeditor/editor/userfiles/file/Dokumenty/velka_sprava/sprava_17_18_1.pdf

Wiedemann, P. M., a Femers, S. 1993. *Public Participation in Waste Management Decision Making: Analysis and Management of Conflicts*. In: Journal of Hazardous Materials, č. 33. Elsevier Science Publishers B.V. 13 s. Dostupné na:
file:///C:/Users/JFK/Downloads/Public_participation_in_waste_management_decision_.pdf

Wilcox, D. 1994. *The Guide to Effective Participation*. Delta Press. Dostupné na:
<http://ourmuseum.org.uk/wp-content/uploads/The-Guide-to-Effective-Participation.pdf>